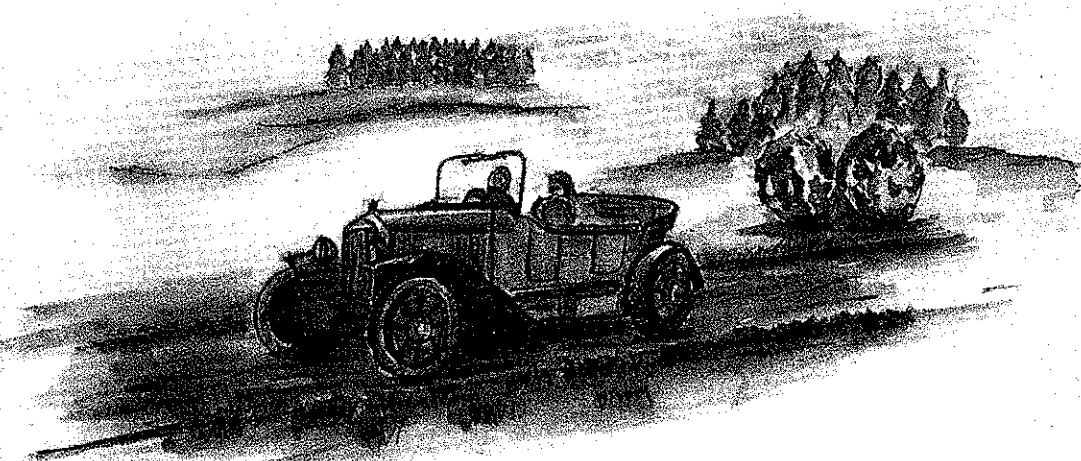

1900- TALET

C. Nöjd

Det händelserika 1900-talet

Ridderstads östgötaskildring

Vi har tidigare studerat de ögonblicksbilder av bygden som tecknats av Broocman vid mitten av 1700-talet och Widegren ett stycke in på 1800-talet. Den tredje klassiska östgötaskildringen är Ridderstads från 1910-talet, som är betydligt mer utförlig än sina företrädare. Här finns en detaljerad genomgång av gårdarna i varje socken, och det finns gott om historiska anteckningar från medeltiden och framåt.

En nyhet är givetvis att Boxholmsbygden hos Ridderstad omfattar fem socknar i stället för de tidigare fyra. Blåviks församling bildades 1880 genom avstyckningar från Torpa i söder och Ekeby i norr.

Folkmängden 1915 var i Ekeby 3 778 personer, varav 2 019 bodde i Ekebydelen av Boxholms municipalsamhälle. Åsbo socken hade 2 400 invånare, varav 277 bodde i Åsbodelen av municipalsamhället Boxholm. I Blåvik bodde 450 personer, i Rinna 1 070 och i Malexander (år 1916) 1 117 personer.

I Ekeby fanns tio handelsmän och tolv hantverkare, de flesta vid Boxholm, och bland *övriga tillhörigheter* räknar författaren bland annat upp Götviks mejeri och svinhus, Hanorps snickerifabrik, Laxbergs laxfiske, Linnefors kvarn och mejeri, Ljungby såg, Ryckelsby kvarn och såg samt Öringe garveri, kvarn, såg och vaddfabrik.

I Åsbo fanns 14 handelsmän och tio hantverkare. Förmo såg och spånhyvel, Grönlunds tegelbruk och Kårarps kvarn nämns bland *övriga tillhörigheter*.

Fältkamrer Bergmans stora insats vid bildandet av Blåviks församling nämns av Ridderstad, som också berättar att prästerna från Ekeby en gång i månaden höll gudstjänst från det att Blåviks kyrka stod klar 1872 - åtta år innan Blåvik blev en egen församling. I socknen fanns en skomakare och två skraddare. Flaskarps kvarn och såg samt Helgebo tegelbruk är omnämnda.

Om Malexander berättar Ridderstad att marknad förr hållits vid kyrkan, men att det inte längre förekom. I socknen fanns fyra handelsmän och tio hantverkare. Bland övriga tillhörigheter nämns Danielshammar, Enshults kvarn och såg, Långstorps och Stjärnesands kvarnar samt Mellansjö och Somviks mejerier.

I Rinna fanns 1915 två handlare och fem hantverkare. Listan över övriga tillhörigheter omfattar bland annat Gärdslätts kvarn och Rickelhags kvarn och sågverk.

Elektriciteten, telefonen och posten

Elektriciteten

Elektriciteten har alltid funnits, men först under de senaste två århundradena har forskarna gradvis avslöjat dess mysterium. Under 1700-talet gjordes många experiment med elektriska laddningar. Häpnadsväckande upptäckter gjordes av vad som vi i dag tar för givet.

Vid mitten av 1800-talet fanns visionärer som såg fram emot att elektriciteten skulle komma i allmänt praktiskt bruk och till och med ersätta ångkraften. Så blev knappast fallet - då. Men med tiden besannades dessa pionjärer och i dag är elektriciteten en självklarhet både i staden och på landsbygden.

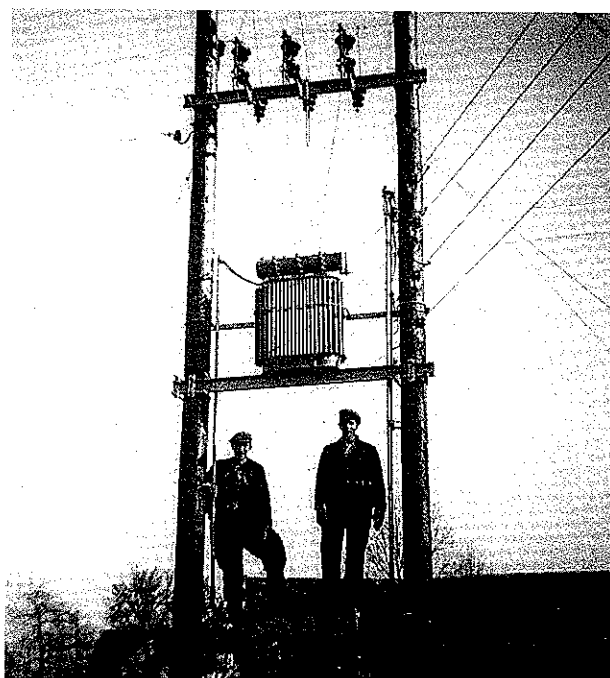
Under 1880-talet kom glödlampan till våra trakter. Från början producerades strömmen på platsen där den behövdes. Det dröjde länge innan de första stora kraftstationerna byggdes och ersatte de små lokala anläggningarna. Den första elanvändaren i trakten var naturligtvis Boxholms AB, som snart hade elektrisk belysning i både kontor och valsverk.

I Boxholm anlades 1890 Sveriges första elektriska järnväg mellan bruket och järnvägsstationen. Av en uppgift i Ingenjörsföreningens handlingar 1883 framgår att vid Boxholms bruk hade under vintern 1882-1883 installerats en elektrisk belysningsanläggning för valsverk och kontorslokaler. Denna bestod av en *dynamomaskin* på 2,5 hästkrafter, driven av en turbin, samt 14 stycken Svans glödlampor med tillhörande ledningar. Som en ödets ironi kan dock påpekas att sågverket 1889 brann ner till grunden, troligen till följd av kortslutning i de elektriska ledningarna. Någon tanke på att dessa kunde vara eldfarliga fanns inte då.

Elektricitet i hemmen

Det skulle ta årtal att lägga ut ett kabelnät och få igång lokal produktion av elektricitet. Därför blev elljus i hemmen inte vanligt förrän efter 1920-talet. Den nya kraften var osynlig: det gick inte att se om en kabel var strömförande eller inte. Man fick på grund av den första tidens olyckor med kortslutningar stor respekt för den nya tekniken trots att den var säkrare än gasens öppna lågor.

När väl elektriciteten blev tillgänglig i hemmen började man söka efter nya användningsområden. Fastän man tidigt under 1900-talet sett fram mot nya arbetsbesparande hjälpmedel blev det elektriska strykjärnet, vid sidan av elbelysningen, den enda allmänt spridda tillämpningen. De flesta tidiga apparater - som till exempel locktången - utnyttjade elektricitetens förmåga att alstra värme. När elmotorer blev vanliga under 1900-talet kunde strömmen omvandlas till rörelse. Man började tillverka små apparater. Större apparater som dammsugare förekom ännu endast i välbärgade hushåll.

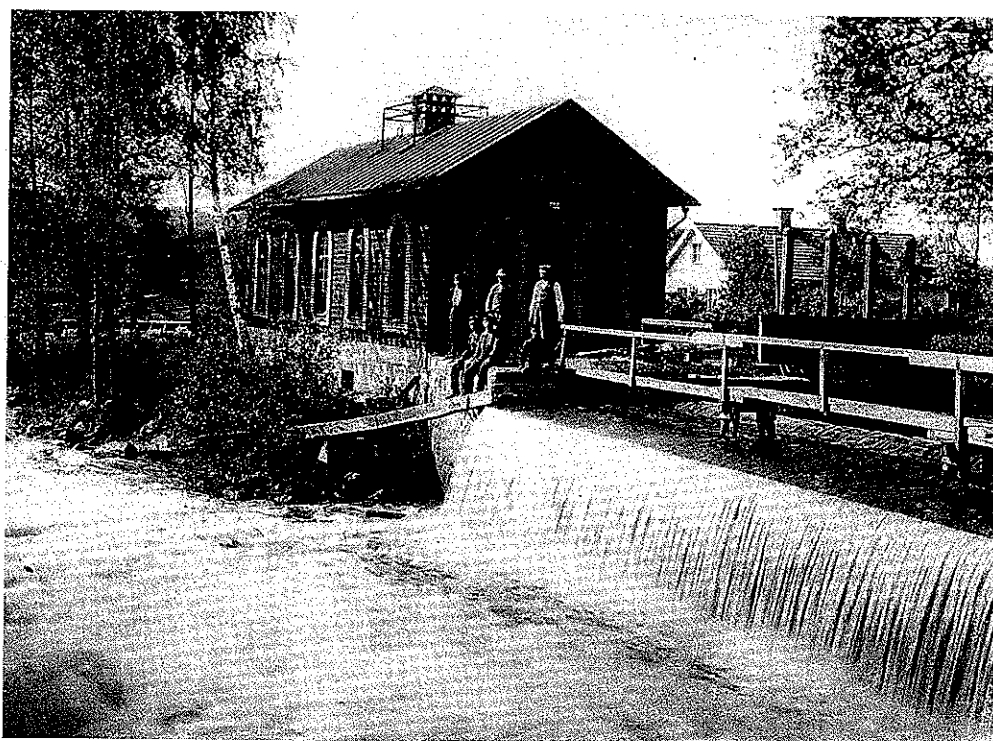
*Linjearbetare
Fotot ägs av
Gunilla Sjökvist*

Elektrifieringen av Boxholmsbygden

Vid de tre vattenfallen vid Ryckelsby, Linnefors och Öringe fanns tidigt små elkraftverk, och 1895 installerades en generator vid

Öringe kvarn. Troligen var det för gårdarnas egna behov. År 1918 levererades elström för belysning till gårdarna vid Bleckenstad, Ekeby, Götevi och Ljungby. Anna Johansson från Ryckelsby Mellangård berättade att när elledningarna skulle dras från Ryckelsby elektricitetsverk 1918 fick de gårdar som ville vara med och få elektriskt ljus samla ihop sina kopparsaker såsom hinkar, kittlar, grytor och dylikt för att få fram nödvändig koppartråd till framdragningen av ledningarna. Detta berodde på kopparbristen efter första världskriget.

År 1944 invigdes Bruksfallets kraftstation. 1930-talet hade varit elektrifieringens stora tidevarv i Boxholm. Till skogsbygden mellan Blåvik och Malexander kom elektriciteten först 1945.

*Det sk Lyshuset
nedanför gamla
Bredgård
Fotot ägs av H Sällberg*

I Åsbo blev det svårare att få fotogen till belysning och drift av lantbruksmotorer när andra världskriget bröt ut 1939. Man började diskutera möjligheten att elektrifiera landsbygden. Sockenmöten anordnades där gårdsägarna fick anmäla sitt intresse och teckna andelar i en förening som kom att kallas Åsbo Elektriska Distributionsförening. År 1942 var stamnätet färdigt, och gård efter gård kunde tända sina lampor. År 1954 övertogs anläggningen av staten genom Motala Vattenkraft.

När ljuset kom till Lokarp

Onsdagen den 17 maj 1967 kom ljuset till Lokarps gård strax utanför Boxholm. I 38 år hade fotogenlamporna lyst upp de mörka kvällarna, men nu flyttades de till visthusboden, där de fick stå och minna om tider som varit.

- *Nog har jag stretat emot i det längsta, berättade gårdens ägare Tobias Lingemark. Jag fick inte som jag ville och då fick det vara med lyset. Lingemark tänkte dock behålla sin batteriradio och inte på länge tänkte han skaffa TV.*

Lokarp
Fotot ägs av
Åke Lingemark

Telefonen - en revolution

År 1853 bestämdes att telegrafen - en revolutionerande nyhet - skulle införas i Sverige. Den nya uppfinningen gjorde kommunikationen mellan olika orter snabbare och enklare, och i järnvägens barndom var telegrafen ett ovärderligt hjälpmedel. Man kan också peka på andra områden där den nya uppfinningen fick stor användning, innan dess roll togs över av telefonen och senare radion. I kommunikationen mellan olika delar av landet - och även med utlandet - blev telegrafen snabbt oundgänglig, och införandet av brandtelegrafer var en mycket stor förstärkning av brandskyddet.

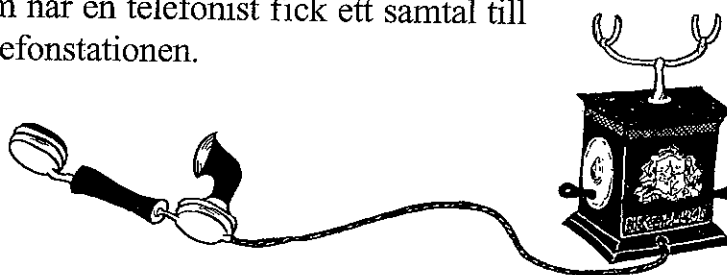

*Telefonstationen vid bruket
Fotot ägs av
Kristina Persson*

Telefon- och telegrafstation inrättades 1885 i Boxholm. Föreståndare var Anna Johansson som blev en verklig trotjänare och slutade först efter 52 år. Hon efterträddes av en brorsdotter som förestod stationen till 1963. Hon hette Maja Johansson och hade sin bostad i anslutning till arbetsplatsen, då det också gick att få samtal expedierade på natten. Det gick också på den tiden att få en service som är omöjlig i dag. Det berättas bland annat om när en telefonist fick ett samtal till en man som bodde mitt emot telefonstationen.

Hon svarade att

*"han gick just ut i
vedbo'n, så försök igen
om en liten stund".*

Strålsnäs telefonstation öppnades i början av 1900-talet i Karlsborg, Öringe. Den flyttades sedan till Rydberga, också i Öringe. Växeln var öppen mellan klockan 8 och 21 på vardagar. På söndagar och helgdagar var det tre olika öppettider. Nattkoppling kom 1950, då kunde man ringa direkt till Mjölby och kopplas vidare.

Ryckelsby telefonstation öppnades 1918. Den var först inrymd i Åhagen, och därefter hos arrendatorn Adolfsson i Ryckelsby. Växeln var öppen mellan klockan 8 och 21 alla vardagar och på söndagar ett pass på förmiddagen och ett på eftermiddagen. År 1925 flyttades telefonstationen till Ekenäs, Ljungby. Till Malexander kom telefonen 1905, och själva stationen tillkom 1922. I Pålsbo, Åsbo fanns det också en telefonstation.

*Karin Wisén,
Ryckelsby
telefonstation
Fotot ägs av Ekeby
hembygdsförening*

Om automatiseringen berättas längre fram i boken.

Boxholms lastbilscentral skaffade 1962 radiotelefon. Nu blev det lättare att omdisponera bilarna, och om någon kört fast ute i obygden var det lättare att få kontakt och hjälp.

Telesatellit och internet

När telesatelliten kom fick vi en omfattande teletrafik. NMT och GSM lade grunden till mobiltelefonens utveckling. Med den digitala tekniken kan nu varje människa nås var som helst.

Med internet kan man via telefonnätet stå i kontakt med hela världen. Möjligheterna till distansarbete har ökat dramatiskt, och förhoppningen i Boxholm och andra landsbygdskommuner är stor när det gäller att få jäktade stadsbor att flytta ut på landet. Efter stora befolkningsförskjutningar från landet till staden under 1980- och 1990-talen kanske det åter är dags för en "grön våg" likt den som förekom på 1970-talet.

Posten i skogsbygden

Enligt "*Torp och bygdehistoria i Malexander*" började Malexanders poststation sin verksamhet 1875. Före detta år fanns två tidningsprenumeranter som fick sina tidningar från Ulrika hitburna av

Charlotta i Skogstorp (ett torp under Tumbo). Efter poststationens tillkomst kördes posten från Strålsnäs med häst. Den sista hästburne postiljonen hette Efraim. Efter första världskriget köpte han en gammal bil, som han levererade posten med.

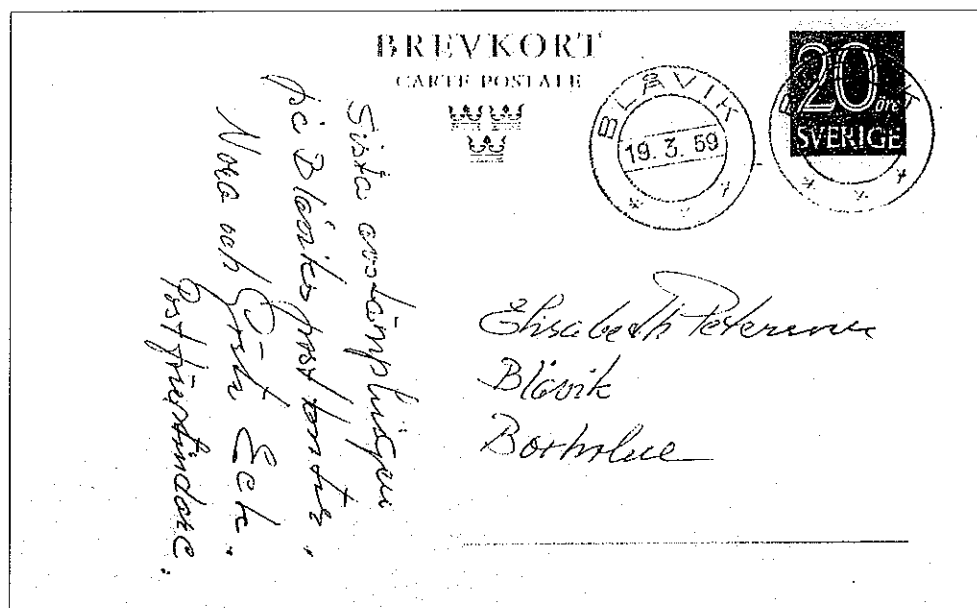
Sommartid kom posten till Malexander varje fredag från Tranås med ångbåten Carl Johan. Billinjen från Strålsnäs utökades omkring 1923 till rutten Danielshammar, Ulrika. Svalsjö, Malexander, Blåvik och åter Strålsnäs. Poststationen i Danielshammar upphörde i september 1959, och i Malexander i oktober 1967.

*Ångbåten Carl Johan
Fotot ägs av Malexanders
hembygdsförening*

David Fridh var en mångsysslare under sin livstid. I slutet av 1890-talet flyttade han till Blåvik och arrenderade torpet Häggarp. Han innehade också sysslan som lantbrevbärare och körde sträckan Blåvik - Boxholm i många år.

Det sista brevet som
skickades från Blåviks
postexpedition

Blåviks postexpedition var från 1926 inrymd i Konsums filial med Gösta Eek som postmästare. Blåviksborna fick själva hämta sin post där. I mars 1959 upphörde expeditionen, som då blev ett lantbrevbärardistrikt.

I södra delen av Ekeby ordnades inte postgången förrän 1939. Postbärare var då Berne Sjögren som första tiden delade ut posten med motorcykel.

Posten i Strålsnäs

Vid sekelskiftet fanns det poststation i Strålsnäs. *Post-Tilda* (Matilda Munter Andersson, 1863-1943) från Peterslund under Öringe Frälsegård hämtade posten i Strålsnäs med sin postkärra. I kärran lade hon postväskorna med brev och försändelser till de olika gårdarna. Hon gick sedan med den till Linnefors mejeri, varifrån postväskorna skickades vidare med mjölkskjutsarna.

I Strålsnäs blev järnvägsstationen även postanstalt. Mor Kindgren som bodde i en liten stuga mitt emot Åsbo kyrka hämtade posten vid stationen och förvarade den i en låda i stugan. Folket från gårdarna tittade in, för att hämta posten, när de hade vägarna förbi eller i samband med att de besökte högmässan.

Ett senare postbud som kallades Post-Johan ansågs allmänt vara lite barsk och vresig därför att han alltid var högröstad. Det berodde antagligen på att han själv hörde dåligt. Många roliga historier

finns om Post-Johan och hans leverne, till exempel när en man skulle skicka julkort till sina syskon. Portot var fem öre om man skrev fem ord, skrev man fler kostade det tio öre. Mannen som var starkt religiös hade skrivit: *Herrens Frid och Guds Välsignelse. God Jul och Gott Nytt År* samt sitt namn. Post-Johan läste kortet och röt till: *Det kan du väl för fan begripa, att du inte får Herrens Frid och Guds välsignelse för fem öre, det kostar tio!* Mannen fick då ta fram en pappersstrut ur västfickan och hala fram en femöring till, så att kortet kunde komma iväg.

Strålsnäs poststation, som under många år förestods av fröken Anna-Lisa Östberg, lades ner i slutet av 1960-talet.

Boxholms postkontor

Det första postkontoret i bygden öppnades vid bruket 1787. Innan dess hade posten mellan Linköping och Eksjö befordrats av postbönder - vanliga bönder som levererade postväskorna mot att de slapp betala viss skatt. I vår bygd var det Stora Herkhult som ansvarade för postgången. Närmaste postbönder fanns i Lundby (Sörby socken) i norr och i Stallberga (Säby socken) i söder.

Det var brukspatron Carl Daniel Burén som såg till att Boxholm fick postkontor. I februari 1785 skrev han till kungen, som i januari 1786 biföll framställningen. Villkoret var att brukspatronen skulle stå för både lokal och postmästarens lön. Kontoret öppnades den 1 januari 1787, och ända fram till 1832 svarade bruket för postmästarlönen. Det var sannolikt ingen stor prestation att ha hand om postsysslorna, eftersom arbetet sköttes som bisyssla av antingen bruksbokhållaren eller bruksinspektorn. Postkontoret låg för övrigt i brukskontoret.

Till och från Boxholm var det fortfarande bönder som skötte postgången. Särskilda postiljoner följde med de värdefullaste transporterna, eftersom färden genom de djupa holavedsskogarna kunde vara farlig. År 1759 hade postiljonen Christoffer Hagert blivit *illa skjuten* vid "gränsskillnaden mellan Östergötland och Småland". Hagert togs om hand vid hemmanet Rockebron söder om Boxholm och kom så småningom under läkarvård. Han hade emellertid lyckats köra ifrån rånaren och på så vis räddat sin värdefulla last.

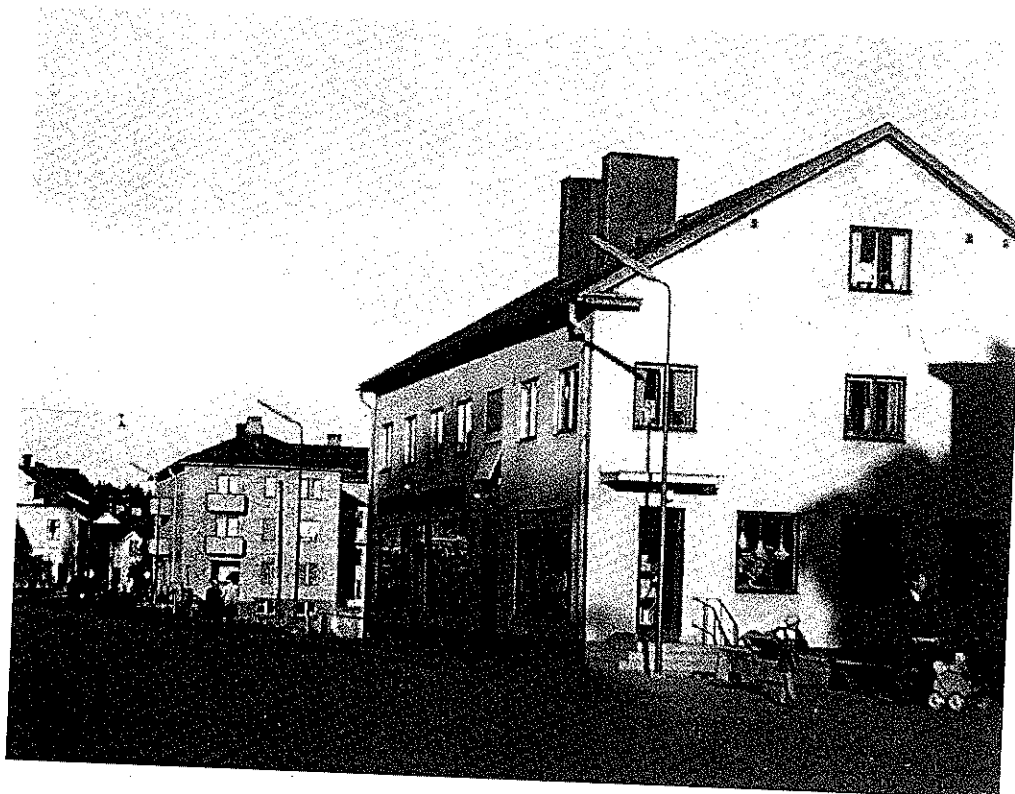
Bank och Posthuset
Fotot ägs av
Sven Nordqvist

År 1867 ersattes postbönderna av en diligenslinje mellan Skänninge och Eksjö. Då Östra stambanan byggts 1874 blev det järnvägen som anlätades för transporterna. I drygt 90 år fraktades brev och paket per tåg innan man i maj 1968 återgick till landsvägstransporter.

Från bruksområdet flyttades postkontoret 1885 till *Bank- och posthuset* vid brukshotellet. År 1925 övertog postverket kostnaderna för lokalen - något som bruket alltså gjort hela tiden fram till dess. Här låg kontoret fram till 1936, då man på grund av att lokalerna var så kalla på vintern flyttade längre upp på Storgatan, till *Nordström & Petterssonhuset* bredvid Folkets hus-tomten. Detta var också en mer central placering, eftersom ortens centrum sedan 1800-talets slut förskjutits upp mot Förstaden.

Under andra världskriget ökade antalet försändelser och brev dramatiskt. Det nya postkontoret - endast obetydligt större än det tidigare - räckte dåligt till. Ändå fick man vänta till 1954 innan det på nytt var dags att byta lokaler. Mellan 1954 och 1975 låg Boxholms postkontor i *Post- och apotekshuset* på Järnvägsgatan. Den nya tidens krav gjorde att även dessa lokaler så småningom blev otillräckliga, så när den nya centrumbyggnaden uppfördes i det gamla bryggargatekvarteret hamnade postkontoret i de lokaler där de ligger i dag.

*Nordström &
Petterssonshuset
Fotot ägs av Börje Birath*

Fram till 1914 hämtade boxholmsborna i regel sin post på poststationen. Emellertid förekom dessförinnan viss brevbäring i privat regi. Sommaren 1970 var det premiär för postbilen Tjorven. Den kom från början att betjäna två villadistrikt. I centrala Boxholm använder man fortfarande cykelburna brevbärare.

Postbil Tjorven

Järnvägens betydelse för Strålsnäs

Järnvägen blev det första effektiva kommunikationsmedlet. Spåren knöt samman Sverige. Stora volymer gods kunde lättare transporteras och människorna fick möjlighet att resa. Med tåg kunde man ta sig mellan Stockholm och Göteborg utan övernattning, då restiden var 14 timmar. I takt med järnvägens betydelse flyttades bygdens naturliga centrum från kyrkan till stationen. På många ställen uppstod stora samhällen runt järnvägsstationen.

Järnvägen medförde nya yrken och högstatusgrupper uppstod. Lokföraren var en mycket aktad och välavlönad yrkesman och representerade den tidens högteknologi. Stationsinspektören tillhörde den mest ansedda tjänstemannen, medan rallarna var mindre populära. Myterna om rallarna har däremot gett yrkeskåren ett särskilt romantiskt skimmer.

Hur Strålsnäs fick järnvägsstation

När östra stambanan (Katrineholm-Nässjö) anlades, beslutades att närmaste järnvägsstation söder om Mjölby skulle bli Boxholm. Detta ledde till många och långa diskussioner bland ortsbefolkningen i Åsbo. På kommunalstämman i januari 1873 gjordes en sammanställning över vad Åsbo kunde leverera årligen till en järnvägsstation. Bland annat kunde 4 000 famnar ved, 500 läster kol, 1 500 tolfte plank och bräder, 50 tunnor tjära, hägnadsvirke, 24 000 kubikfot spannmål och 36 000 kubikfot *potater* levereras.

Kommunalstämman beslutade att bergmästare Sjögren på Strålsnäs, greve Klingspor på Grönlund och förvaltare Brogren på Ingemarstorp skulle åka till Stockholm och förhandla med överheten om att få en station. Bergmästare Sjögren var villig att skänka en tomt till stationen, som skulle få namnet Strålsnäs efter hans gård. Förslaget gick igenom och snart var arbetet påbörjat.

Åsboåns utlopp i Svartån måste flyttas några hundra meter norrut och sankmark fyllas. En bro byggdes över den nya åfåran. Allt arbete utfördes för hand och sysselsatte mellan 200 och 300 man. Arbetet med banbygget sysselsatte inte enbart ortsbefolkningen. Rallare kom från många platser i hela landet.

Rallare

Foto: Karl Otto Karlsson

För att tillgodose alla med varor, inrättades tillfälligt en affär vid Änghemmet. Det var en filial till affären i Mantorp.

Forna tiders rallare hade inte det bästa rykte om sig. Ofta uppstod bråk där de drog fram. I Ekeby död- och begravningsbok från 1873 kan man läsa:

"24 Aug 1873

Bok, Peter Johan, Dräng från Wäckelsång Styregård i Wäckelsång socken af Kronobergs Län, Jernvägsarbetare. Född i Wäckelsång 1839 30/6.

Utan eget förvållande öfverfallen och mördad på landsvägen nära Bleckenstad. Ogift, 34 år."

Förövaren hade kastat en sten i huvudet på Bok och dömdes till fem års straffarbete.

Åsboborna följde banbygget med stort intresse. Järnvägsbron blev snart den nya samlingsplatsen. Där samlades ungdomen för att dansa om sommarkvällarna.

Högtidligt värre

Den 17 november 1874 invigdes järnvägen av Oskar II, som då skulle färdas den nya sträckan.

Det var en stor händelse. Kyrkoherden i Åsbo beordrade att alla ljusen i kyrkan skulle tändas, precis som vid julottan. Kungen skulle se den upplysta kyrkan från tåget när han kom åkande i kvällsskymningen. I väntan på kungen gjorde några upp eldar utmed järnvägen. Både gammal och ung hade samlats vid stationen. I Strålsnäs steg kungen av och hälsade på folket.

Färden fortsatte vidare mot Boxholm, där händelsen inte gick spårlöst förbi. Förberedelserna inför kungabesöket hade pågått i några dagar. Kungen skulle nämligen övernatta hos Burén på Boxholms säteri. En mångfald marschaller lyste upp stationsområdet när tåget rullade in. Folket hurrade när kungen klev av tåget. Knektar från Östgöta regemente paraderade och många ekipage väntade med bland annat landshövdingar och statsråd samt Buréns söner. Kusken från Boxholms säteri väntade med häst och vagn, för att föra kungen vidare till kvällens festligheter.

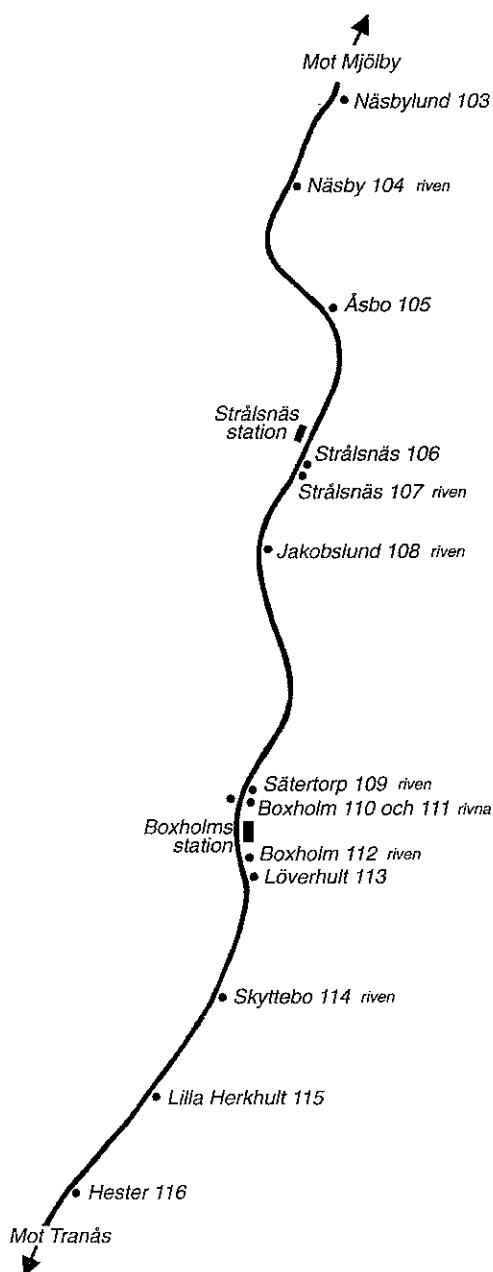
Även vägen genom samället lystes upp av marschaller och vid Flemmingefallet flöt en flotte med brinnande tjärtunnor.

Boxholms bruk hade till alla arbetare som bodde utmed vägen delat ut två ljus, vilka skulle hållas tända i fönstren när kungen åkte förbi. Svartån kantades av bengaliska eldar. Väl framme motogs kungen av Didrik Pontus af Burén, medan säteriparken lystes upp av ett ståtligt fyrverkeri. På morgonen for kungen vidare på sin färd söderut.

Järnvägens betydelse

Järnvägen var början på en ny epok. Många gamla som levde under den här tiden lär ha lovat sig själva att aldrig någonsin använda sig av den moderna tidens djävulska påfund. Men järnvägen fick stor betydelse för Boxholms framtid, inte minst när det gällde järntransporterna från Boxholms bruk. Det första elektriska tåget på stambanan kom 1933, medan sidospåret ner till bruksområdet - *lönnebanan* - var Sveriges första elektrifierade sträcka.

Inom Boxholms kommun fanns flera banvaktsstugor. Stugorna låg med ungefär två kilometers avstånd alldeles utmed järnvägen. Banvaktaren hade till uppgift att hålla spåret öppet och fritt.

Banvaktsstugan nummer 107 i Strålsnäs
Fotot ägs av F A Pettersson

Strålsnäs - järnvägssamhället

En av de äldsta rörelserna i Strålsnästrakten var Huru kvarn, som drevs långt in på 1940-talet. Vid Huru låg på 1800-talet en vapenfabrik och i början av 1900-talet även ett sågverk.

Över Huruån fanns förr en vacker stenbro. På en sockenstämma 1809 fattades beslut om att bygga bron. Arbetet påbörjades nästkommande vår, och en stensättare från Björke utförde arbetet. Bron var en betydelsefull länk i bygden fram till 1957, då den vid en vägomläggning ersattes av en ny. Vid Grönlund finns fortfarande en gammal stenbro bevarad.

*Den gamla stenbron
vid Huru*

Fotot ägs av Olle Ragnar

Järnvägen kom att få stor betydelse för Åsbo. Folket flyttade närmare stationen och Strålsnäs blev ett samhälle. Den äldsta bebyggelsen i samhället ligger i dag runt stationen. Ett postkontor öppnades i stationshuset, och Strålsnäs fick egen postadress.

Samhället växte och arbetstillfällen skapades. Många arbetade som banarbetare vid järnvägen. Föreningar bildades och folk kom genom ökad fritid och föreningsarbete närmare varandra.

Smedjan i Strålsnäs byggdes 1912. År 1955 tog Arne Kjelleryd över smedjan efter sin far. Arne var under sin verksamma tid en mångsysslare och arbetade med allt från rörmokeri till cykelreparationer. Det fanns också både nya och begagnade cyklar att

Titta in till oss och se Crescent Standardmodeller i helsnyggt utförande till förmånliga priser!

Crescent

KÖP DEN HOS

**Strålsnäs Cykel-
& Smidesverk-
stad**

ARNE KJELLERYD

Strålsnäs - Tel. 43, bost. 47

*Smedjan i
Strålsnäs ca 1915
Fotot ägs av Arne
Kjelleryd*

inhandla. Arne bor fortfarande i Strålsnäs, men är nu pensionär. Den gamla smedjan är numera stängd.

År 1939 fick Strålsnäs egen brandkår. En dragkärra användes vid utryckning. Snart inköptes en brandspruta, vars pump manövrerades av fyra man. På 1950-talet köpte dåvarande brandchef John Thunhed en droska, som han lät bygga om till brandbil. Numera står Boxholms räddningstjänst för brandsäkerheten i Strålsnäs.

Mellan 1930-1971 fanns ett sågverk med några anställda.

Strålsnäs

Julens goda Bröd

beställer Ni som vanligt hos oss — ju förr desto hellre — och Ni kan göra det i den fasta förvisningen om att det är högsta kvalitet i Julbrödet.

Vi försäljer: Frukt, Konfektyrer, Tobak, Tidningar, Film, Pappersvaror och Tekniska artiklar. Ni är välkommen till

Nystrands Café & Conditori

Samhällets första affär, en konsumbutik, öppnades 1933. På 1950-talet startade Kaare Nystrand kafé och konditori i Strålsnäs. Där kunde man beställa bröd. Det blev också ett populärt ställe för ungdomen, då TV:n ännu inte hade fått sitt genombrott. Här samlades man om kvällarna för att prata och spela skivor på jukeboxen. I mitten av 1960-talet upphörde kaféverksamheten och rörelsen gick över till livsmedel. Då fanns tre affärer i samhället.

Thore Johansson började sin affärsverksamhet 1952, då han tog över Martin Gustavssons diversehandel. Thore berättar att han 1953 köpte en folkvagn, som kostade 7 000 kronor. Eftersom sortimentet var ganska varierande, behövdes en bil för att kunna göra inköpen. Han åkte till Borås för att inhandla blåkläder (arbetskläder), lakansväv och klänningstyger. Utöver livsmedel såldes även porslin, prydnadssaker och mycket annat. På den här tiden var det vanligt att man gjorde sina inköp på orten, även julklappsinköp. Han minns hur han på julaftons förmiddag slog in det ena paketet efter den andra. År 1976 tog han över Nystrands affär. Konsum hade stängt redan 1972 och kvar var nu endast en affär. År 1985 byggde Thore Johansson en ny butik. Den övertogs vid årsskiftet 1999-2000 av strålsnäsbon Sören Svensson och drivs nu under namnet *Handlar'n*.

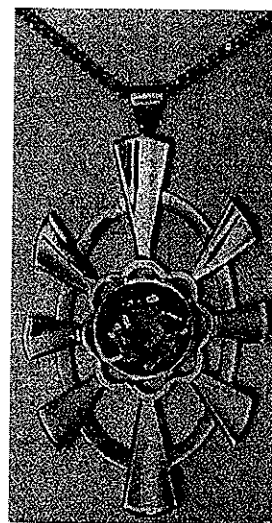
Under 1950-talet hade Strålsnäs sin blomstringsperiod och var i det närmaste självförsörjande. Förutom affärer fanns både läkare, tandläkare, frisör, skomakare, tapetserarverkstad, aluminiumsmältverk, byggfirma, telefonstation, bank, brandstation och polisstation med arrest.

Folkets hus - i folkmun kallat *palä* - stod klart 1937 och nyttjades flitigt. Fram till 1966 visades bio en gång i veckan. Två maskinister skötte visningarna. Många danskvällar arrangerades. Under 1960-talet blev fredagsdanserna mycket populära bland ungdomen. När danserna upphörde tog bingon över.

Sedan 1985 har Strålsnäs en ny samlingslokal, Ingemarsgården, som även den är flitigt nyttjad.

Under en kortare tid bodde den kände skådespelaren Calle Reinholdz på Strålsnäs säteri. Meningen var att han skulle driva pensionat, men det blev inte långvarigt. År 1962 köptes säteriet av Sveriges Juvelerare- och guldsmedsförbund och landets enda guldsmedsskola öppnades. Det var en internatskola med en utbildningstid av fyra år. Utbildningen var i sitt slag unik, och elever kom från hela landet. Det första elevtillverkade alstret var ett smycke till Linköpings lucia 1962. Skolan drevs in på 1970-talet, då den flyttades till Mjölby och blev en del av gymnasieskolan.

Kommunikationerna till de större orterna var bra på den tiden då det fanns både tåg- och bussförbindelser. Vid slutet av 1950-talet hade

Luciasmycke 1962

bilen blivit ett allt vanligare fortskaffningsmedel. På 1960-talet var bilkostnaden låg, och det var lätt att ta sig till närliggande orter som Boxholm, Tranås och Mjölby. Där fanns både arbete och ett större utbud av affärer.

I början av 1970-talet lades järnvägsstationen ner, och tågen upphörde att stanna i Strålsnäs. Vid denna tid började många stadsbor under den så kallade *gröna vågenrörelsen* att flytta ut på landet och till de mindre orterna. Många barnfamiljer valde att flytta till Strålsnäs, där man ville ge barnen en lugnare och tryggare uppväxt. Här fanns också en bra fungerande skola. Samtidigt var det inte långt till de större orterna.

Byggnationen av hus var stor under 1970-talet och början av 1980-talet. Under den här tiden byggdes Åsbo skola ut vid ett par tillfällen, senast 1992. Två villadaghem har också tillkommit åren 1981 och 1990.

Under 1998 bildades byalaget, som har till uppgift att hävda strålsnäsbornas intressen och utveckla samhället.

Undervisning och skolor

Fram till folkskolestadgan 1842

Först 1842 fick vi i Sverige obligatorisk skolundervisning genom folkskolestadgan. Tidigare hade det bara varit folk som hade det bättre ställt som haft råd att låta sina barn gå i skola. Sedan medeltiden hade katekesen och psalmboken varit det centrala i folkundervisningen, där syftet med undervisningen varit att förbereda barnen för konfirmationen.

Redan på 1200-talet skulle prästerna lära barnen och de vuxna de enklaste kristendomsstyckena. För tillträde till nattvarden krävdes enligt 1571 års kyrkolag att man kunde läsa Fader vår och trosbekännelsen samt kunna de tio budorden och förklaringarna enligt Luthers lilla katekes.

På 1600-talet gav Karl XI i uppdrag till prästerna att se till att barnen fick grundläggande undervisning i kristendom och läsning. Klockaren i socknen skulle hjälpa till vid katekesundervisningen. Husförhör började hållas. Föräldrarna var ansvariga för att barnen lärde sig läsa, och ytterst ansvarig var husfadern - mannen i huset.

Prästerna fungerade från 1600-talet och fram till folkskolestadgan som övervakare för att se till att undervisningen i hemmen bedrevs på rätt sätt. Om föräldrarna försummade sin skyldighet att lära sina barn läsa kunde de bli straffade. Även övervakningen av de äldres kristendomskunskap var noggrann. Undervisningen hölls i hemmen och kontrollerades varje år genom husförhör.

Folkskolestadgan förklarade inte hur undervisningen skulle gå till, mer än att barnen skulle lära sig att läsa, skriva, räkna samt givetvis kunna den lilla katekesen. Riksdagen beslutade att varje socken hade skyldighet att inrätta en skola för alla barn, men de flesta präster och bönder tyckte att undervisningen i kyrkan och hemmen var tillräcklig. Många menade att all annan undervisning var onödig och till och med kunde vara skadlig för samhället.

Boxholmsbygden före 1842

Hur fungerade undervisningen i våra bygder före folkskolestadgan? Svaret måste bli att det såg olika ut i olika delar av det som i dag är Boxholms kommun. Nästan alla socknarna gjorde som resten av Sveriges landsbygdsförsamlingar: Man överlät undervisningen så gott som helt och hållet på klockaren. I vissa fall ordnades undervisningen i klockarens bostad, i andra fall i sockenstugan. I Malexander samlades barnen ihop av klockaren på morgonen innan söndagens högmässa och fick lära sig katekesläsning medan föräldrarna träffades på kyrkbacken för att prata och göra upp affärer. I Åsbo och Rinna gick det till på liknande sätt, medan Ekeby socken tidigt gick sin egen väg när det gällde undervisning.

Ekeby - föregångaren

På sockenstämman i Ekeby 1760 bestämdes att ingen fick gå till nattvarden utan föregående förhör. Det bestämdes också att den som försummade katekes- och husförhör utan tvekan skulle straffas med böter. Samma år letade man i de olika gårdarna efter lämpliga lärare eftersom man hade ambitionen att ordna bättre undervisning än vad som var vanligt vid denna tid. Socknens präst, Nils Curman, vurmade för bildning, och han inrättade före sin död en kassa - den så kallade Curmanska anordningen - som senare bekostade undervisningen i Ekeby. Även kyrkoherden Anders Ekmarck, som verka-

de i Ekeby under det tidiga 1800-talet, var en föregångare när det gällde folkundervisning.

I november 1836 - sex år före folkskolestadgan - lades ett förslag om allmän skola i Ekeby fram. Initiativtagare var vice pastor Pehr Carlson Hanner. En skolkommitté tillsattes. Redan i januari året därpå lade den fram ett förslag med ett antal paragrafer angående den tänkta skolan. Finansieringen klarades genom att en årsränta från Ribbingska gravkassan - 250 riksdaler - välvilligt donerades av greve Mörner på Götevi.

*Ekeby skola
Fotot ägs av Sven
Nordqvist*

Av de totalt 16 paragraferna som togs vid skolans grundande kan vi bland annat utläsa följande:

- Skolan skulle ha två avdelningar, varav en fast i sockenstugan och en rörlig som skulle hållas i Brokulla, i Eklabo och på Boxholms bruk
- Klockaren Swartling skulle undervisa i den fasta skolan, till den rörliga valde man Sven Gustaf Steineck från torpet Gothål under Boarp
- Lärarlönerna sattes till en kollekt om året samt räntemedel ur Rudbeckska donationen för den faste läraren. Dessutom fick han för varje barn en årlig summa: för torparbarn 16 skilling, för brukares, smeders och sockenhantverkares barn 32 skilling och för jordägares barn en riksdaler och 16 skilling. Den rörlige läraren hade ungefär samma villkor

- Undervisningen skulle övervakas av Hanner, som var skolans rektor, helst en gång i veckan och minst var fjortonde dag
- Läraren skulle biträdas av äldre elever, så kallade monitörer, som skulle leda smågrupper av yngre elever

Av den uppräknig av material som beställdes till vår kommuns allra första skola kan man dra många intressanta slutsatser om hur undervisningen gick till. Därför vill vi här redovisa inköpslistan i sin helhet:

4 ex tabeller	5 skrivböcker
48 ex Gagners katekeser	2 ringklockor
60 ex enkla katekeser	2 blåspipor av silver
50 ex psalm- och evangeliebok	50 monitörsbatonger
50 ex Nya Testamentet	2 tvättbaljor
bräder till bänkar	2 bord och 2 stolar
1000 spik och 100 spikdubbar	

Man läste så gott som bara religionskunskap genom innanläsning och utanläsning. Dessutom skulle pojkarna i skolan uppmuntras med kroppsövningar och militärisk exercis en kvart före och en kvart efter läsövningarna.

I september 1837 - efter bara tre månaders skolverksamhet - var det biskopsvisitation i Ekeby. Biskopen imponerades stort av den nystartade skolan, och Hanner fick ett särskilt erkännande för det arbete han lagt ner för att få skolan till stånd.

Efter folkskolereformen

Ekeby socken var föregångare på skolområdet, men när det gäller Åsbo, Malexander och Rinna måste vi nog erkänna att dessa socknar snarare tillhörde eftersläntrarna. Detta var dock något de hade gemensamt med de allra flesta församlingarna: Det dröjde ganska många år innan folkskolor fanns i hela landet.

Till Rinna kom den obligatoriska skolan omkring 1846. Allmänheten var till en början mycket negativ till nymodigheterna. Skolan ansågs till och med som något samhällsont och man menade lite till mans att om folk hade klarat sig bra utan skola förut - varför skulle de inte göra det i framtiden också? Kostnaden gjorde att motviljan om möjligt

blev ännu större. Rinna var till stora delar en fattig församling, och barnens föräldrar förfasade sig över att de inte bara blev av med nödvändig arbetskraft hemma på gården eller torpet - de fick dessutom betala för det.

Inga Björnlert, som forskat i Malexanders skolhistoria, uppger att man inte exakt kan säga när Malexander fick sin första folkskola. Den förste som titulerades skollärare var August Pettersson Palmgren, som står nämnd som detta i husförhörlängden för åren 1849-55. Församlingarna fick enligt folkskolestadgan fem år på sig att införa folkskola, så onekligen verkar det som om Malexander var aningen sent ute. Precis som när det gäller Rinna - och förvisso också Ekeby - var det inte utan protester allmogen fann sig i nymodigheterna med allmän undervisning.

Åsbo kyrkskola i
början av 1900-talet
Fotot ägs av Wera Lövgren

I Åsbo var man mycket senfärdiga med folkskolans införande. Man höll sockenstämma 1842 med anledning av den nya stadgan och dess krav på folkskola inom fem år, men enades om följande beslut:

"Allmogen inom församlingen finner likväl sådana hinder möta tillämpningen av föreskrifterna uti den höga författningen att socknens menighet såsom mindre bemedlad och mestadels kronoskattebönder, icke efter tvenne på varandra följande missväxtår

mäktade tillvägabringa något så storartat, isynnerhet som de befarade, att verkningarna därav icke torde motsvara syftet eller de erforderliga uppoffringarna.

På boksynte, skrivkunnige och andre tärande medlemmar lider samhället ingen brist, men arbetet behöver också sin lärotid och insikt, liksom det förtjänar sin ära. Åsbo församling är skogsbygd och jordmännen kräver ihärdigt arbete om den skall lämna dess bebyggare dagligt bröd. För våra barn, om de skola bruka och behålla sina fäders jord, vete vi ingen bättre lära än den Guds ord giver i den vackra levnadsregeln: Bed och arbeta! Vilken synes oss vara given åt den omtänksamme brukaren av en landsbygd, sådan vi bebo."

Man sköt på frågan i flera år tills en skolstyrelse valdes 1847. Året därpå lyste man ut en tjänst som folkskollärare. Den första undervisningen hölls i sockenstugan samt i socknens södra del i Björke. Vid slutet av 1860-talet hölls skola vid kyrkan och i Staffansbo.

*Lusthuset i Boxholm
användes som skollokal
1869-1875
Förstördes vid brand
1952
Fotot ägs av Ekeby
hembygdsförening*

Hur var det i den gamla folkskolan?

Skoldagen vid slutet av 1800-talet var ganska annorlunda mot i dag. Barnen började klockan åtta på morgonen och slutade klockan fyra på

eftermiddagen. De hade raster på sammanlagt en och en halv timme. I småskolan fanns i regel inte många böcker; barnen samlades runt ett bord tillsammans med läraren.

Man gick i skolan varannan dag under fyra månader per år och läste katekes, biblisk historia, geografi, naturkunnighet och svensk historia. Matematik och välskrivning hörde också till. Kunde eleverna inte sina läxor hände det att de fick stryk eller i bästa fall stå i skamvrån. Skolagan fanns kvar som ett naturligt inslag i folkskolan fram till 1958. En del barn fick gå till skolan långt innan skoldagens början för att elda så lokalen blev varm. Städningen fick eleverna turas om att sköta.

Ett problem när familjerna skulle skicka sina barn till skolan var kläderna. Föräldrarna ville naturligtvis att deras barn skulle se presentabla ut - hela och rena - och inte minst var skofrågan ett bekymmer i många fattiga hem. Det hände att flera syskon fick dela på ett par skor, vilket kunde innebära att de fick turas om att gå i skolan.

Vid dagens början fick alla elever ställa upp sig längs klassrumsväggen. Morgonbön bads och ett par psalmverser sjöngs. Efter detta fick de stå kvar och bli synade innan de fick sätta sig i sina bänkar. Läraren synade noga händer och naglar för att se om barnen tvättat sig ordentligt. Håret synades och ibland kom luskammen fram. Snoriga barn fick snyta sig eller gå hem igen.

Skrivböcker och pennor användes oftast bara av läraren och de äldre eleverna. De små barnen fick som regel skriva med stickor i sand. Körläsning var vanligt, och monitörer användes ända mot slutet av 1800-talet i vissa skolor.

De olika skolorna i Malexander

Innan skolan centraliserades till Boxholm, Åsbo och Malexander fanns det skolor i så gott som varje större by i Boxholmsbygden. Tar vi Malexander socken som exempel finner vi på 1880-talet fyra olika ambulerande skolor. Folkskola hölls i Idebo, Ramfall, Malexander kyrkby, Danskebo och Somvik medan småskola hölls i kyrkbyn, Svårdsvik, Danskebo och Somvik. År 1894 gjordes en första centralisering: skolan flyttades inte längre till Svårdsvik. Med mer och mer fast utrustning, böcker och annat material blev

det onekligen enklare att låta barnen gå längre sträckor än att flytta runt skolan. Det fanns färre lärare än skolor, så lärarna fick byta skola en gång varje år. Detta innebar att småskollärarinnan i Danskebo under det andra halvåret undervisade i Somvik.

*Danskebo skola,
Malexander 1952
Fotot ägs av
Birgitta Isaksson*

Under 1900-talet fortsatte koncentrationen. Riksdagen fattade 1936 beslut om sjuårig folkskola, men precis som vid folkskolereformen 1842 gavs kommunerna en nådatid, denna gång i 12 år, innan reformen måste vara genomförd. Malexander dröjde även denna gång in i det sista, och orsaken var naturligtvis att barnen behövdes hemma på gården eller torpet. År 1948 fanns fortfarande lika många skolor i socknen som femtio år tidigare, men antalet barn var nu bara hälften så stort. Detta gjorde att kommunpolitikerna började diskutera en koncentration till skolan i Malexander, vilket skulle innebära skolskjuts för eleverna från Danskebo, Somvik, Idebo och Ramfall.

Somviks och Idebo skolor lades ner 1949. Idebobarnen fick därefter sin skolgång förlagd till Ydre kommun medan eleverna från Somvik skjutsades till Malexander. Ramfalls skola stängdes för gott 1951 och i Danskebo upphörde verksamheten 1955. Därefter har samtliga malexanderbarn undervisats i kyrkbyn, där nya skolhus byggts för att möta de nya behoven: Det första redan 1929 och sedan Malexander kommun gått upp i Södra Göstrings kommun 1952, byggdes den nuvarande skolan som invigdes 1955.

Nästa stora reform var den nioåriga grundskolan. Klasserna 7-9 fick från och med läsåret 1963-1964 skjutas till Boxholm. Undervisningen i Malexander var organiserad enligt den så kallade B-formen: två årskullar per klass. Ett stycke in på 1970-talet hade barnantalet minskat så mycket att man fick införa B2-form: tre årskullar i samma klass. Under 1980-talet sjönk elevantalet på nytt. Det lägsta antalet elever hade skolan 1982 med bara 13 barn. Sedan dess har befolkningen ökat något, och läsåret 1999-2000 har skolan 22 elever.

Ytterligare centralisering har diskuterats, men då detta skulle innebära att malexanderbarnen skulle tvingas åka skolskjuts ända till Boxholm, och samhället Malexander samtidigt skulle utarmas betydligt, har politikerna i Boxholm valt att behålla skolan, som är den minsta enheten i kommunen.

Skolminnen från Mossebo

- från studiecirkeln "Bygdeminnen" -

Aga förekom förr i alla skolor, och disciplinen var hård. *"Det var inte ens lönt att försöka vrida på huvudet och titta ut genom fönstret när en bil åkte förbi"*, berättade en mossebobo. *"På 1930-talet var det ändå mycket ovanligt med bilar på Mossebos vägar"*.

Martin Karlsson från Bäckstugan, född 1914, berättade om skolan vid Mossebo, som kunde övergå i ren misshandel då läraren var bakfull och på dåligt humör:

"En av mina skolkamrater, som av en buse ofta blev retad på rasterna, hade bestämt sig för att ge igen. Av denna anledning hade han därför tagit med sig ett knogjärn av bly, som han hade till reds i byxfickan. I vanlig ordning kom plågoanden på rasten för att bråka. Knogjärnet kom på, och ett par slag mot kroppen fick busen att ta till lipen."

Läraren, som ofta övervakade skolgården från sitt fönster på andra våningen, såg händelsen och hörde den kvidande pojken, beslöt sig för att utreda saken. Byxfickorna visiterades, knogjärnet hittades och togs i beslag."

Straffet blev smisk på bara stjärten inför hela klassen. Läraren slog så länge det fanns något kvar av pekpinnen."

Mossebo skola 1960
Fotot ägs av Inge Axelsson

Martin Karlsson berättade också följande:

"När en av gamle knekten Jerns pojkar så när hade fått ena örat bortslitet var måttet rågat. Då gick knekten med bestämda steg upp till läraren. Vad som sades kan vi nog bara ana, men en sak är säker: Jerns pojkar blev aldrig mer utsatta för den så kallade skolagan."

Om fattigdomen berättade Hubert Fransson från Annelund, född 1913:

"Det fanns en familj som hade det så fattigt och eländigt att de bara ägde en omgång skolkläder åt sin stora barnaskara. Barnen var därför tvungna att turas om att gå till skolan, då de använde sig av samma kläder."

I fattiga familjer saknade man ofta skor. Barnen fick springa till skolan i trätofflor och ullstrumpor om vintern. När snödrivorna var så djupa att träskorna fastnade, fick man ta skorna i näven och springa i strumplästen. Rut Johansson, född 1924, berättade att hon gick barfota till skolan ända tills det blev frost.

Någon skolskjuts kunde man inte ens drömma om. Men Kurt Sandberg från Höghult, född 1911, berättade:

"En minns ju så väl på vintern när Karlsson i Bäckstugan gav det efterlängttade klartecknet: Nu håller isen på Lången! Då kunde vi spanna på oss skridskorna och åka tre kilometer på den långsträckta sjön från Bäckstugan till Långeberg. Då blev det med en gång riktigt roligt att ta sig till skolan."

Minnen från Rinna skola

Erik Göransson från Skräppe (f.1930) berättade vid en intervju för oss på Krafttaget hur skolgången fungerade i Rinna vid tiden före och under andra världskriget. Erik, som var liten till växten, fick vänta tills han fyllt åtta innan han fick börja skolan. De två första åren gick han i småskolan för lärarinnan Saga Hemmingson-Larsson.

Rinna skola
Foto: Chris Ödman

Skolvägen var lång; Erik hade 45 minuters gångväg om han genade utmed Rinnaskogen. På vintern kunde han, om han hade tur, få åka med någon granne som hade häst och släde. Erik och hans yngre syster samsades om en cykel. På morgonen hjälpte Erik till i ladugården, och därför var det han som fick förmånen att cykla. På eftermiddagen var det systemens tur att använda cykeln, och Erik fick gå hem.

De som slutade skolan i sjunde klass fick läsa vidare i två månader i fortsättningsskolan, december och januari, en månad hölls fortsättningsskolan i Mossebo och en månad i Rinna.

Skolmat fanns ännu inte, det var egen matsäck som gällde. Stig Löfholm, som är några år äldre än Erik och född på Rinna Skattegård berättar från sin barndom att matsäcken bestod av smörgås, saft och mjölk.

Småskolan i Rinna hölls i den före detta fattigstugan (i dag lilla salen). Från 1952 gick barnen varje dag i skolan. Sjunde klassen gick i Väderstad.

Rasterna var 15 minuter långa. Det hände även på den tiden att barnen gjorde rackartyg, men inte så ofta, enligt Erik. Pojkarna sparkade för det mesta boll. På lek- och fritidstimmen en gång i veckan spelades det brännboll och då var alla med, även kantorn. Brännboll och fotboll spelades på den stora plan som numera är kyrkans parkeringsplats. Flickorna hoppade hage och både flickor och pojkar spelade kula en kort tid på våren då vädret tillät det.

Man åkte givetvis skidor och kälke nedför backen mot prästgården och på slänten vid handelsboden. Det hände också att barnen åkte skridskor på Rinnasjön om isen bar. Stanna inne på rasten var otänkbart: Alla var tvungna att gå ut - i alla väder!

Kantor Öberg undervisade i svenska språket och räkning. Multiplikationstabellen var då som nu viktig att lära sig utantill, och kristendomsskunskap läste man mycket mer än i dag - ämnet stod på schemat varje dag. Barnen läste morgonbön, sjöng psalmer och kantorn läste en bön och en betraktelse.

Då Erik gick i skolan var skolböckerna inte helt avgiftsfria; en viss del fick eleverna stå för själva. Böckerna ärvdes oftast av de yngre syskonen. Det var mycket läxor, och de dagar man inte gick i skolan fick man läsa läxor. Dessutom var det en självklar sak att hjälpa till hemma på gården.

Erik minns inte att kantorn någon gång blev riktigt arg, men det kunde hända att han hutade åt klassen ordentligt. Öberg var inkallad några månader i taget mellan 1939 och 1942 och då vikarierade pastor Gustaf Ahlgren, en mycket originell man enligt flera Rinnabor.

Utflykter förekom inte särskilt ofta. I femte klass gjordes en utflykt till Linköping på cykel tur och retur för att besöka mässan *Fritid-framtid*. Erik kunde dock inte följa med då han inte hade någon

cykel. Stig Löfholm, berättar att utflykter överhuvudtaget inte förekom när han gick i skolan. Någon gång hände det att barnen fick gå ner på Rinnasjön och spela bandy.

Håkan Johansson, kyrkvaktmästare och bosatt på Klockaregården, berättar att han började småskolan 1950. På den tiden undervisades småskolebarnen i lärarinnans bostad.

Håkan gick sina första sex år i Rinna skola och sjunde året i Väderstad skola. På sommarlovet var det fortsättningsskola med praktiska göromål såsom skolkök (hemkunskap). Han gick de första åren i skolan varannan dag, från höstterminen 1952 varje dag.

De dagar man inte var i skolan var det läxläsning som gällde. Lennart Karlsson i Särstad Apelgård, som började skolan 1947, minns precis som Erik och Håkan att det var mycket läxor. Multiplikationstabellen tog mycket tid och energi att lära utantill. Eleverna fick läsa högt och givetvis kunde det vara svårt för en del. Välskrivning var viktigare än i dag, och de som inte skrev snyggt fick träna extra. Kunde man inte läxan ordentligt eller gjorde något rackartyg blev det kvarsittning efter skolans slut.

Det hände att cykelutflykter förekom inom socknen men problemet var att alla inte hade någon cykel. Man gick i stället för det mesta ut och studerade naturen på platsen. All gymnastik ägde rum utomhus då det inte fanns någon gymnastiksal. När Håkan och Lennart gick i skolan fick de åka på skolresor. När de åkte till en mässa i Helsingborg fick de inte ha med sig mer än 20 kronor i fickpengar. I sjätte klass anordnades en tredagars resa till Öland där de bodde på vandrarhem.

Lennart minns att det varje vår gjordes en resa till Visingsö. En pojke tröttnade dock på det enformiga valet av resmål och uttryckte det ungefär som att "då kan man lika väl titta i skyltfönstret i Väderstad". Detta togs inte väl emot av läraren, så det året blev det ingen skolresa alls.

Under Erik Göranssons skoltid fanns det ingen simskola. Planer fanns att samla in pengar till en bastu. Så hade man tidigare gjort i Mossebo, men i Rinna blev det inget av. Erik var lyckligt lottad som bodde nära Lillån och kunde bada och lära sig simma på egen hand.

Håkan och Lennart deltog båda i simundervisningen vid Rinnasjön som startade 1945. Järnmärket (50 meter bröstsim) togs i tioårsåldern och i betyget stod att man avlagt simkunnighetsprov. Simborgarmärket, som var 200 meter bröstsim, avlades något år senare. Det var oftast blivande lärare som fungerade som simlärare.

Håkan och Lennart minns att middagsrasten var 45 minuter. Många barn gick hem och åt, men de flesta stannade kvar och åt av sin matsäck. År 1954 infördes varm choklad varannan dag och nyponsoppa varannan dag. Den varma drycken intogs vid skolbänken och barnen hade med sig en servett att torka med om de spillde på bänken.

Under Eriks skoltid hade alla elever en egen liten ruta i skolans trädgårdsland som de fick rensa och sköta om. Efter skörden fick de ta med sig grönsakerna hem. Man kan lätt föreställa sig att det tog emot att gå till skolan och rensa ogräs på sommarlovet. De flesta barn på landsbygden hade ju dessutom sysslor som de skulle utföra på den egna gården.

Då som nu hade barnen stora förväntningar inför avslutningen och det efterföljande sommarlovet. Till examen var flickorna och pojkarna finklädsla, och klassrummen smyckades med björkar och blommor. Många föräldrar var med, och det låg spänd förväntan i luften, kanske också litet nervositet. Läraren ställde frågor och man hade alla chanser att göra bort sig... På Eriks tid delades det ut stipendier till de bästa i klassen: 1 krona och ner till 25 öre.

För de allra flesta som slutade skolan i Rinna på 1940-talet eller tidigare tedde sig framtiden ganska lika: Man hade att välja mellan att stanna hemma och hjälpa sina föräldrar eller att ge sig ut och söka dräng- eller pigplats.

Skolminnen från Blåvik

- av Irene Johansson Fritz -

Jag föddes 1939 i Sätterbo som den yngsta av tre syskon. Min syster var 13 år och min bror sju år äldre än jag själv. Några jämnåriga lekkamrater hade jag inte, men i torpet Hallången bodde det en liten kille som var något yngre än jag. Honom kunde jag leka med på vintern när isen bar. Torpen Hallången och Sätterbo ligger på var sin sida om sjön Hallången.

Helga får besök av sin före detta elev Irene på servicehuset i Boxholm

Foto: Gunilla Sjökvist

Jag kommer ihåg ett tillfälle då han skulle till mig och leka. Det var massor av *stöp* och snö på isen, vi såg bara litet av honom där han gick. Så när han kom till oss i Sätterbo var mor tvungen hänga alla hans kläder på tork över järnspisen. Han fick låna lite kläder av mig tills hans var torra. Våra föräldrar tyckte att vi var för små att gå landsvägen runt åt Dalen och Bostorp, därför blev det bara lektillfällen när isen var säker. Det var inte så vanligt på den tiden att någon hade tid att följa oss.

De hade så mycket annat som var viktigare att uträtta. Livet på landet kunde vara svårt och hårt på den tiden. Inga bekvämligheter fanns, till exempel vattnet skulle bäras till våra två kor, en kalv, en gris och 20-talet höns och så även in i köket. Veden skulle huggas, sågas och klyvas (allt gjordes ju för hand) för det gick åt mycket ved att värma upp vår lilla stuga. På den tiden, 1940-talet, var det mycket kalla och långa vintrar med mycket snö.

Att bli sju år och få börja skolan var ju något stort. Tänk att få jämgamla lekkamrater! Det såg jag fram emot.

Men min skolväg var ganska lång, dryga sex kilometer till och från skolan. I en grå liten ryggsäck fanns läxböcker, en halvliters glasflaska med mjölk och fyra smörgåsar. Den första kilometern gick genom storskog och på en liten körväg. På vintern var det jobbigt för en sjuåring att pulsa i djup snö. Det var sällan far hann ploga innan jag var tvungen att traska iväg. Ibland vet jag

att jag fick sitta på en hemgjord plog som far drog för hand i ett rep, för så plogade han vår lilla väg ut till stora blåviksvägen. Sätterbo var bara ett litet torpställe, så någon häst hade vi inte.

Jag gick i Arrebo skola och min lärarinna var Helga Gustavsson. Jag gick varannan dag. Det fanns bara en skolsal. Vi började klockan halv nio, så dagen blev lång eftersom jag fick lov att gå strax efter klockan sju hemifrån och inte var hemma förrän vid fyratiden på eftermiddagen.

När det var den mörkaste årstiden följde mor mig ut till stora vägen för jag var väldigt mörkrädd. Många gånger grät jag och ville följa med henne hem igen. Jag hade ingen att ha sällskap med. På hemvägen hade jag ibland sällskap med två pojkar som skulle åt samma håll.

Men när jag så kom till skolan var det bara bra. När fröken med sin stora klocka ringde in och vi fick ställa oss på led utanför och hälsa *god morgon* så steg spänningen: Vad skulle vi få lära oss i dag? Skulle vi få någon ny bok?

Men först fick vi hänga av oss våra ofta blöta kläder (regnkläder var inte vanligt på den tiden) och ställa våra skor vid den stora vedkaminen i omklädningsrummet. Det fanns även en sådan kamin i klassrummet.

Uppställning igen. Sedan tågade vi in till våra bänkar, ställde oss där och väntade på att fröken satte sig vid sin orgel och spelade en psalm som vi sjöng tillsammans. Ofta blev det *Din klara sol går åter upp*. Sedan lästes en bön, och efter det kunde skolarbetet börja.

Vattentoa, vad var det? Nej, utedass med flera *ffölar* fick duga i nödens stund. Det var vi nog vana vid allihop, för så var det då särskilt på landet.

I "småskolan" gick tre klasser och då varannan dag. I första och tredje klassen var det tre barn i varje, men i den andra som jag gick i var vi fem stycken. Det var mest pojkar, bara en flicka i varje klass. "Storskolan" bestod av klasserna fyra till sju som gick de dagarna då vi var lediga, även lördagar.

Första klass har jag inte så mycket minne av men examensdagen var ju en oförglömlig händelse. Mor hade sytt en klänning av ett blåblommigt tyg och en enfärgad blå jacka, och så en vit basker på

Arrebo skola 1959

Fotot ägs av
Björn Pettersson

huvudet. Åh, vad jag tyckte jag var fin! Spänningen med så många föräldrar, den nyskurade skolsalen och alla nyplockade blommor är ett minne för livet. Förhöret gick nog bra men nervöst var det.

Från bruksskola till centralskola

I Ekeby började man redan 1849, på grund av det stora barnantalet, planera en särskild skola vid Boxholms bruk. Patron Burén och hans bror upplät ett tunnland mark på Mulebo ägor, och 1853 var skolbygget klart. Ett par år senare blev bostadsdelen färdig och läraren Steineck kunde flytta in. Han fick därmed en fast bostad efter alla år i den flyttande skolan. Efter 40 år som lärare avgick Steineck så småningom 1877. Han hade då undervisat 6 757 Ekebybarn!

Vid tiden för Steinecks avgång byggdes en ny skola vid bruket. På grund av befolkningsökning och den nya tidens krav hade den gamla Muleboskolan blivit otillräcklig. Den nya skolan kallades Bruksskolan, och namnet hade sitt berättigande eftersom den var avsedd främst för *"bolagets underhavandes vid bruket och därunder brukade gårdars barn inom Ekeby och Åsbo."* Boxholms AB stod för byggkostnaden och åtog sig att i fortsättningen underhålla skolan och hålla lärarna med bostad.

1. Kårarp skola
Fotot ägs av Olle Ragnar
2. Stenbockskolan
Fotot ägs av Björn Pettersson
3. Rinna skola
Fotot ägs av Stig Löfholm
4. Blåvik skola
Fotot ägs av Anna-Christina Folke
5. Hesters skola
Fotot ägs av Caroline Brun
6. Kröcklekulla skola
Fotot ägs av Caroline Brun
7. Flemminge skola
Fotot ägs av Ingemar Carlsson

*Centralskolan,
Boxholm
Fotot ägs av Bruksmuseet*

Men behovet av skollokaler ökade hela tiden. År 1908 byggdes nytt skolhus vid bruket (Centralskolan) och 1912 togs en ny folkskola - nuvarande Motionsgården - i bruk i Flemminge.

När det gäller skolutveckling låg Boxholm länge i första ledet: Boxholms enhetsskola var den andra som tillkom på landsbygden i Östergötland. Först på plan var Vifolka kommun. Skolstyrelsen beslutade 1948 att hemställa hos kommunfullmäktige om fria skolmåltider utan behovsprövning, och 1949 serverades fria skolluncher i Boxholms köping. Detta var mycket tidigt om man jämför med andra orter av samma storlek.

Boxholm var också tidigt ute med en hel del annat inom skolväsendet. Redan 1932 beslutades om fri tandvård och detta genomfördes genom bidrag från Röda Korset, hundskattemedel och anslag ur Gustaf Larssons donationsfond. Beslut om 39 veckors lästid fattades 1939 och ett sjunde läsår infördes 1938 (jämför Malexander ovan). Fria läroböcker fanns i Boxholm långt innan det fanns vid de flesta andra skolor.

Nya centralskolan eller Stenbockskolan

I augusti 1961 togs den nya centralskolan vid Pehr Hannerгатan i bruk av cirka 380 elever. Från och med läsåret 1960-1961 gick

Boxholm i bräsch inom skolutvecklingen genom att hålla försöksverksamhet med nioårig grundskola.

Stenbocksskolan
Fotot ägs av Rosa
Stålhandske

År 1962 beslutades det att ordna en provisorisk skolbarnsbespising i nya Centralskolan tills serveringen i parkbyggnaden blev klar. Under mellantiden fick skolvaktmästaren varje dag ställa fram stolar och bord i dåvarande samlingssalen.

Historien om skolan i Boxholm är också i mångt och mycket en historia om lokalbrist. I augusti 1964 fick två klasser, trean och fyran, skjutsas till Ekeby, eftersom Centralskolan inte räckte till. Även skolans bibliotek, skrivmaskinssal och kollegierum fick tas i bruk. En lokal i Riksbyggena på Pehr Hannerгатan fick hyras, och under flera år gick en skolklass i Folkets hus C-sal (se vidare under Boxholm).

Det stod ganska snart klart att inte ens den nya skolan räckte till. Man blev tvungen att bygga till. Detta gjordes i olika omgångar; den sista stora tillbyggnaden var nuvarande högstadiedelen och ytterligare en lågstadiesektion 1974 (innan denna tillbyggnad hade en ny småskola i Bjursdalsområdet diskuterats).

Övriga nyheter: 1966 började skolpolisverksamheten, 1969 till-sattes en skolvärdinna på försök och ett uppehållsrum för högstadiet iordningställdes.

Tiden från 1970 och framåt har med undantag av 1980-talets slut och 1990-talets första hälft kännetecknats av mycket hög omsättning av undervisande personal. Härvidlag är dessvärre tioårsperioden med låg omsättning undantag snarare än regel, eftersom det under denna tid rådde ett visst överskott på utbildade lärare. Mot slutet av 1990-talet har ökade möjligheter att få arbete på hemorten i kombination med tuffa besparingar inom skolans område gjort att många inpendlande lärare väljer att sluta arbeta i Boxholm.

Elevantal under 1900-talet i traktens skolor

Elevantal under 1900-talet i traktens skolor								
Skolenhet	39/40	51/52	59/60	69/70	79/80	89/90	99/00	Sista läsår
Hester	28							1940/41
Staffansbo	12							1946/47
Somvik	9							1947/48
Idebo	8							1948/49
Ramfall	16							1950/51
Danskebo	17	23						1955/56
Blåvik	16	10						1958/59
Flemminge	85	137	127					1960/61
Hultekil	25	26	19					1961/62
Mossebo	55	37	19					1961/62
Ekeby	79	48	31					1964/65
Rinna	53	83	33					1965/66
Arrebo	22	21	17					1966/67
Björke	26	26	31					1966/67
Boxholm	150	200	279	734	648	496	543	—
Malexander	33	60	34	28	22	17	17	—
Åsbo	64	70	110	50	74	86	120	—
Totalt	703	741	700	812	744	599	680	

Skolmat förr och nu

Lika lite som 1950-talets skolbarn skulle ha vetat hur kebab, hamburgare eller pizza smakar, har våra dagars elever någon aning om vad deras far- eller morföräldrar åt på den tiden. Vi har roat oss med att undersöka äldre skolmatsedlar, och har bland annat hittat dessa skillnader mellan då och nu:

- 1956: risgrynspudding med saftsås, råkost
korvkaka med lingon, morotsbit
vitkålssoppa, mjuk smörgås med ost
mannagrynspudding, saftsås, frukt
rotmos, rimmad fläskbog
kålsoppa, mjuk smörgås med leverpastej
- 1966: stekt strömmingsflundra, potatispuré, lingon
blodpudding med lingon, råkost
rotmos, rimmad fläskbog
pannbiff med lök, sås, potatis
kalops med rödbetor, potatis
ärtsoppa, smörgås med pålägg
- 1996: grillkorv, potatismos, grönsak
kebabskav, ris eller pasta, grönsak
pasta med skinksås, sallad
hamburgare, bröd, mos
spaghetti, köttfärsås
fisk mexicana, kall sås, potatis, sallad

Barnomsorg och förskoleklasser i kommunen

År 1963 bestämdes att lekskola och daghem för barn i förskoleåldern skulle startas på försök i Boxholm. Det ansågs att om kommunen skulle hänga med i utvecklingen måste man satsa på vad ett modernt samhälle krävde. Mauritz Eklund (s) gjorde stora insatser för förskoletankens förvandling till verksamhet i Boxholm. Året innan starten - 1962 - hade alla boxholmsmammor med barn i förskoleåldern fått ett frågeformulär, där barnavårdsnämndens lekskolekommitté ville veta om intresse fanns för sådan verksamhet.

Det första daghemmet i Boxholm startade 1963 och bedrevs i en vanlig lägenhet. Föreståndare var Margareta Sjöberg. Behovet av daghemsplatser ökade, och 1977 fanns 30 platser i de två daghemsavdelningarna på Bjursdalsvägen. Dessutom fanns 25 platser i familjedaghem. En ny daghemsavdelning med 15 platser plus en spädbarnsavdelning med tolv platser planerades att byggas på Dalenområdet och blev klart 1980. I och med detta kunde kommunen erbjuda nästan dubbelt så många dagisplatser som tidigare. Vid den här tiden var cirka 60 barn placerade på familjedaghem.

I dag finns det i kommunen sex olika förskolor. Dessa är Dalen (tre avdelningar), Vargstigen (en avdelning), Bjursdalen (två avdelningar), Hjorten (en avdelning), Strålsnäs (två avdelningar) och Malexander (en avdelning). Förskolorna har i dag totalt 175 barn inskrivna. Utöver förskolorna finns det tio stycken dagbarnvårdare som tillsammans tar emot 88 barn i hemmen. Dagbarnvårdarna är placerade på olika ställen i kommunen; tre i Boxholm, fem i Strålsnäs och två i Rinna.

Linnéa Andersson

Den första lekskolan för sexåringar startade i Boxholm 1964 och leddes av Linnéa Andersson. Barnen som var 40 stycken, delades in i två grupper: en på förmiddagen och en på eftermiddagen. Varje grupp gick tre timmar om dagen. Lekskolan bedrevs i lokaler i Bjursdalen. Antalet barn ökade snabbt, och en ny lokal gjordes i ordning på Nygatan, där en del av lekskolan flyttade in 1970. Nu kunde kommunen ta emot 80-talet barn på de båda lekskolorna.

Lekskolan blev deltidsförskola, och 1977 startade en deltidsgrupp i Åsbo skola med 15 platser. Malexander hade vid samma tid en integrerad deltidsgrupp förskolan-lågstadiet som maximalt tog emot sju barn.

År 1988 förekom diskussioner om att Rinna skulle återuppstå som skolort. *Landsbygd 90* ville ha en lågstadieskola från och med läsåret 1989-1990 och även en deltidsförskola för fem- och sexåringarna från samma tidpunkt. Man undersökte om det gick att använda Rinna gamla skola och samtidigt hyra vissa delar av Rinnagården. Många var positiva till förslaget, men även negativa röster hördes. Vid denna tid gick Rinnabarnen de tre första skolåren i Väderstad och flyttades därefter till Boxholm. Förskola hölls i Hogstad.

Någon lågstadieskola blev det aldrig i Rinna, men hösten 1989 startade förskolan för bygdens fem- och sexåringar i lokaler på bottenvåningen i Rinna skola. Barnen gick i förskolan tre dagar i veckan, mellan nio och tolv, i två år. Två dagar i veckan var både fem- och sexåringarna tillsammans och en dag hade var åldersgrupp för sig själva. Den femte dagen var det öppen förskola för dagbarnvårdare och föräldrar.

Barnen fick en mjuk skolstart på landet i en lugn, harmonisk och ordnad miljö och med en mycket engagerad fröken: Gun-Britt

Gustavsson. Under åren som gick pratades det vid flera tillfällen om nedläggning av skolan på grund av penningbrist och vid något tillfälle på grund av alltför få barn. Folket i bygden protesterade högt varje gång nedläggning kom på tal. Trots detta lades den ner 1999, dels på grund av besparingskrav inom skolförvaltningen, dels som en anpassning till den nationella förskolepolitiken. I tio år fick Rinnaborna ha sitt lekis och lika länge sköttes det exemplariskt av Gun-Britt Gustavsson. Numera får även sexåringarna gå upp tidigt på morgonen och skjutsas in till Åsbo skola. En del barn har två mil till skolan.

*Avslutning för sista
fem- och sexårsgruppen
i Rinna skola 1999
Foto: Chris Ödman*

I dag finns fyra förskoleklasser för sex-åringar som totalt innehåller 71 barn. Tre av förskoleklasserna - Dalgårdsgatan 10, Kaprifolen och Solrosen - finns i Boxholm och den fjärde i Åsbo. I Malexander skola finns i dag ingen sexåring men annars går barn i den åldern i en förskoleklass som är integrerad med klasserna ett till sex.

Folkrörelserna

De tre stora folkrörelserna - väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen - har alla sina rötter i 1800-talet eller till och med längre tillbaka, som i fallet med pietismen som var 1700-talets väckelsevåg.

Det fanns ofta ett klart samband mellan de olika folkrörelserna. Det var först genom nykterhetsrörelsen som folk förstod alkoholets skadeverkningar. Genom föreningsarbete inom frikyrka och nykterhetsloge lärde de sig att arbeta under demokratiska former - något som arbetarrörelsen aldrig hade kunnat klara sig utan. Att välja styrelse, föra protokoll och hålla ihop var kunskaper och erfarenheter som de tog med sig in i sina partier och fackföreningar.

Boxholms missionsförsamling

Missionsföreningen var en frukt av den andliga väckelse som gick genom Boxholmsbygden på 1840-talet. Det var främst en ung informator, Claes Adolf Hultkrantz, anställd hos friherre Burén, som höll bibelförklaringar i ett lusthus.

År 1868 kom en apotekare vid namn Theodor von Zeipel till Boxholm. Det var mycket svårt att få lokaler till mötessamlingarna så apotekaren inredde en lokal på apoteksvinden. År 1876 stod Boxholms missionshus färdigt, vilket var byggt på mark som upplåtits av Boxholms aktiebolag.

År 1877 bildades Boxholms Evangeliskt Lutherska Missionsförening. Föreningen bestod från början av 150 personer och förste ordförande blev apotekare Zeipel. Redan 1870 drev man söndagsskoleverksamhet. Syföreningen startade 1877, men är sedan länge nedlagd.

*Jungfru- och ynglinga-
föreningen Boxholms
missionsförsamling
Fotot ägs av
Ingemar Carlsson*

Ungdomsverksamhet förekom redan på 1890- talet och kallades för Jungfru- och Ynglingaföreningarna. Verksamheterna finns ännu kvar, men under andra beteckningar. Tidigt anslöt sig missionsföreningen till Svenska Missionsförbundet, och 1924 kortades namnet av till Boxholms Missionsförsamling.

Boxholms baptistförsamling

Boxholms Baptistförsamling bildades 1879 och hade från början 14 medlemmar. Den förste ordföranden var E. J. Fernström, sekreteraren hette Boklund och till kassaförmedlare utsågs L. P. Karlsson. Församlingen var under den första tiden annexförsamling till Linköpings första Baptistförsamling. Även Baptistförsamlingen hade en egen gudstjänstlokal, Betaniakapellet på Götgatan, som byggdes 1893. I dag har Boxholms Motorklubb sin verksamhet i det gamla kapellet, där dopgraven fortfarande finns kvar.

Församlingsfusionen

När riksväg 32 fick ny sträckning vid slutet av 1960-talet kom Missionskyrkan att ligga olämpligt till och revs 1967. En ny kyrka, Centrumkyrkan, byggdes och den stod färdig 1970.

År 1978 skedde ett sammangående mellan Missionsförsamlingen och Baptistförsamlingen. Det nya namnet blev Centrumkyrkans församling.

Ekeby missionsförsamling

Ekeby missionsförsamling räknar sin början från 1894 då Rinna-Hogstad friförsamling bildades. År 1898 delades Frikyrkoförsamlingen i två kretsar, Rinna och Åhagen. Dessa två kretsar upphörde i och med att Ekeby Missionsförening bildades 1906. Församlingen tillhörde det svenska missionsförbundet, och dess gudstjänstlokal, Ekeby Missionshus, invigdes 1905 och byggdes om 1939. Församlingen finns inte längre kvar. I huset drivs i dag antikhandel och loppmarknad.

Ekeby Kristliga ungdomsförening bildades 1903 och hade från början 20 medlemmar. Det har också funnits en juniorförening men den upphörde 1980. Söndagsskola hölls i flera år med olika lärare som troget mötte barnen varje söndagsmorgon för en stunds samvaro och

undervisning. Det fanns även en syförening med 15-20 medlemmar som arbetade inom församlingen.

Gärdsläotts missionsförsamling

I april 1878 samlades åtta personer och fattade beslut om att ett bönehus skulle uppföras. Bönehuset började byggas samma år på Gärdslätt Skattegårds ägor. Verksamheten låg ofta och länge i händerna på enskilda personer och några som bör nämnas är Viktor Nilsson och Karl Arnell, båda från Gärdslätt. Under sina senare år talade Viktor Nilsson ofta om att det skulle bildas en missionsförsamling i Gärdslätt, som skulle ta hand om det evangeliska arbetet och missionsverksamheten. Hans önskan gick i uppfyllelse fyra år innan hans död, Gärdsläotts fria församling bildades den 30 november 1915.

I november 1915 hölls ett sammanträde under distriktsföreståndare J. E. Janssons ledning. När ordföranden ställde frågan om närvarande ville bilda en församling enligt nya testamentets lära, svarade de *"Ja i Jesu namn"* och så förklarades församlingen bildad.

Till förste ordförande valdes Karl Arnell och vid mötet antecknades 17 personer som medlemmar. En sång och musikförening bildades inom Blåbandsföreningen 1916 som även underhöll på församlingens möten och fester. Efter väckelsen 1918 övergick sång och musikföreningen alltmåra i missionsförsamlingens tjänst. År 1918 bildades en ungdomsförening och 1931 en juniorförening. Söndagsskolan, som är äldre än församlingen, drevs av olika missionsvänner.

*Söndagsskola
i Gärdsläotts
missionshus 1955
Fotot ägs av
Inge Axelsson*

År 1936 ändrade församlingen namn till Gärdslätts Missionförsamling, vilket ansågs motsvara församlingens motto och målsättning bättre.

Frälsningsarmén och metodistförsamlingen

Frälsningsarmén bildade kår i Boxholm 1916. Den förste kårchefen var brigadör Greta Mattsson, som biträdades av löjtnant Ellen Gustavsson. Armélokalen som var belägen vid Järnvägsgatan invigdes 1926. De första mötena hölls i Blåbandslokalen vid Nygatan (nuvarande Saron).

Frälsningsarmén har haft en mycket livlig verksamhet med både söndagsskola, hjälptrupp och syförening. En gång om året ordnades "De gamlas dag". Det sista mötet med Boxholms frälsningsarmé hölls 1979. Samma år tog kommunen över fastigheten. Lokalen användes en tid som auktionslokal innan den slutligen revs.

*Frälsningssoldat
Fotot ägs av Harry Andersson*

Under det sena 1800-talet fanns en ganska stor metodistförsamling i Boxholm (150 medlemmar 1890). Metodismen var vanlig bland bruksarbetarna, i synnerhet bland smältmederna. Boxholms AB upplät därför en tomt för byggande av ett metodistkapell. Kapellet (på Malexandervägen) stod klart 1884. Verksamheten blev mindre och mindre, och 1947 slutade församlingens siste pastor. Församlingen fungerade från denna tid som annexförsamling till Tranås, innan den 1971 helt gick upp i denna församling. Det fanns då bara cirka 15 medlemmar kvar i Boxholm. Kapellet är nu ombyggt till tvåfamiljshus.

Saron

Saron - Boxholms fria baptistförening - bildades i november 1942. Tätortens tidigare Blåbandslokal på Nygatan byggdes om till gudstjänstlokal och fyra lägenheter av ägaren Hugo Iggfält. Trots att församlingen som tillhör Örebromissionen, aldrig varit så stor, har dess verksamhet varit intensiv genom åren. Bland annat satte man upp Östergötlands första bönelåda i ortens centrum, och de tältnöten som på 1970-talet hölls i närheten av Timmeröbadet var mycket välbesökta.

Brännvinet

Länge trodde man att brännvin var bra mot alla åkommor, till och med mot alkoholism. Det dracks flitigt under 1600-, 1700- och 1800-talen. Förbrukningen var på 1800-talet femton gånger större än i dag. Vanföreställningen om spritens läkande kraft och den beroendeframkallande effekten förslavade våra förfäder. Visst dog många av missbruket, men det fanns trots allt de som överlevde till ganska hög ålder och höll myten om spritens hälsosamma och livsförlängande effekter vid liv. Vad hjälpte det då att nykterhetsorganisationerna, myndigheterna och pressen basunerade ut sitt budskap om spritens skadeverkningar? Att man utan dagens diskretion - helt ocensurerat kunde ta del av olyckliga människooden i den dagliga tidningen påverkade bara de redan övertygade. Ett exempel från 1899 (Urklipp ur oidentifierad östgötatidning):

"En 80-årig gubbe, vid namn Jacobsson, från Pältorpet, Ekeby socken, befanns onsdagen före jul sittande död i sin säng, till följd af för ymnigt förtärande af spirituosa. Det säges att han hemskaffat åt sig ej mindre än sju (7) liter brännvin, hvilka urdruckits. Ett bevis på fylleriets branta utförsbacke. Denne gubbe har sett bättre dagar. Han har varit ägare af 1/4: dels hemman, hvilket försvunnit så småningom och resan utför gått oafbrutet. På sistone var han blott en undantagsman."

I samma tidning kunde man också läsa om hur julen 1899 firats i Boxholmsbygden:

"Julen har här, som på de flesta andra ställen, firats på olika sätt. Fylleri och bråk har här etablerats i parti. En fredlig person öfverfölls i fredags på öppen gata af en sälle, som utdelade både slag och sparkar i mängd. Gynnaren är känd och kommer att få sin efterräkning."

En annan best (ej fullt tillräknelig) har lekt "sjögast", som han uttryckte sig, och öfverföll folk med både slag och hot samt dragen knif. Att finkan ej varit alldeles tom är ju klart. Julnatten afsteg från uppgående nattsnälltåget en berusad person och hamnade i finkan. Dagen därpå kunde han fortsätta sin afbrutna resa."

På det närbelägna Flemminge järnbruk har det ej varit bättre. Både äldre och yngre ha deltagit i rumlet. Enligt berättelse hade förvaltningen af detta bruk i arbetarnes motböcker placerat stränga ordningsregler för både arbete och fritider."

Utomkring bruket har det ej varit mycket bättre.”

På 1700-talet ägde i genomsnitt var tionde svensk en hembränningsapparat som kvinnan i huset skötte. Hon brände oftast på havre, vid högtidliga tillfällen på korn eller råg, ibland även på grankvistar, blåbär och kål. Man tog vad man hade: att bränna på mäsksmaksatt med myror var inte ovanligt. I många hushåll fanns det en brännvinstunna med tillhörande skopa där alla familjemedlemmarna kunde ta sig en slurk när törsten satte till. Krogarna låg tätt, och många mjölnare och hantverkare hade brännvin- och ölförsäljning som bisyssla.

Den rådande uppfattningen var att spannmål var lika nyttigt i vilken form den än bjöds; bröd och brännvin var lika nyttigt, trodde man, och många föredrog därför det mer värmande brännvinet. Drängar och pigor fick mer brännvin än mat, och till och med barnen drack.

Staten bekymrade sig mycket över den kopiösa alkoholkonsumtionen och misären som ofta följde. Därför består den svenska brännvinshistorien av ett stort virrvarr av förbud och tillstånd, ändringar och justeringar i tvära kast. Men traditionerna var svåra att bryta. Spriten hade blivit en del av tillvaron. Från trettioåriga kriget fram till frihetstiden hade brännvinet etablerats som en ofrånkomlig självklarhet i både helg och söcken.

Historisk bakgrund

Traditionen av rus är dessutom långt äldre än brännvinet. Öl och mjöd har vi svenskar druckit i långt mer än tusen år, och vinet har funnits i århundraden innan spriten kom. Så vitt vetenskapen antar tog handelsresande med sig en och annan flaska in i landet redan under 1200- och 1300-talen.

Brännvinet var till och med ett vapen. Under drabbningarna i Savolaks i Karelen, i mitten av 1500-talet, for Gustav Vasa i egen hög person till fronten för att förse soldaterna med brännvin. Vitsen med detta till synes underliga upptåg var att soldaterna skulle dricka sig modiga. De skulle helt enkelt angripa sina fiender utan rädsla. Polackerna lär 1517, ha intagit fästningen i Dunaburg genom att smuggla in brännvin till den ryska besättningen som drack sig redlösa och besegrades utan motstånd.

Via slagfälten kom spriten också på allvar till Sverige. Vi lärde oss att bränna bland annat på potatis, korn och vete. Trots att kunskapen

fanns, var brännvinet sällsynt före 1500-talet. På 1600-talet blev det snabbt en folkdryck. I början av 1600-talet blev brännvinet billigare än vinet, 20 öre per kanna (2,6 liter) mot 24 öre för vinet.

Under 1800-talet var brännvinet inte bara en del av vardagen - det var en storindustri. År 1840 drack svensken 46 liter per invånare och år, vilket motsvarade en omsättning på 20-25 miljoner riksdaler - lika mycket som den tunga industrin omsatte samma år. I dag dricker vi som jämförelse sex liter per invånare och år. Spriten och dess skadeverkningar var under de första årtiondena in på 1900-talet - vid sidan av den allmänna rösträtten - det största samtalsämnet.

År 1917 infördes det så kallade *Brattsystemet* som en åtgärd mot det tilltagande supandet. Motbok krävdes för att få köpa alkoholhaltiga drycker. Förbud och tillstånd har som sagt kantat spritens väg genom Sverige, men det har inte lett till annat än kortvariga och ofta små förbättringar. I dag ser det ut som om förbudsvägen för alltid är stängd: snarare har vi sedan EU-inträdet svårare att hävda den svenska alkoholpolitiken än någonsin.

Som en liten tröst till de människor som led av den totala misären som rådde i vårt land då superiet under 1800-talet var som värst kom nykterhetsföreningarna efter amerikansk modell. De första nykterhetsföreningarna nöjde sig med måttlighet, det vill säga man fick dricka obegränsat med öl och vin men avhålla sig helt från huvudfienden brännvinet.

Ekeby Framtid

IOGT-logen nummer 4815 *Ekeby Framtid* bildades den 6 december 1925 av 26 medlemmar med Sven Franzén från Hageby som ledare och Gunnar Johansson som sekreterare. Logen hade sina sammankomster i Ekeby kyrkskola och någon gång i Bergstorp, Fjättnunna. När samlingslokalen i Svartå blev klar 1929 förlades sammankomsterna dit. Verksamheten var livlig i början, men på 1950-talet började intresset för logen att dala.

Troligen hölls det sista protokollförda mötet den 30 oktober 1951. Ordförande var då Oskar Johansson i Linneberg och sekreterare Göte Nilsson i Hageby. Logen hade ett bibliotek som man hade

öppet i det längsta för utlåning, men så småningom överlämnades böckerna till Boxholms kommunbibliotek.

Ungdomslogen nummer 2107 *Snödroppen* inom IOGT bildades den 14 december 1930, och då var intresset stort med 61 medlemmar. Sista protokollförda mötet var den 14 februari 1943, och då var Astrid Ahl ordförande och Gunnar Ahl sekreterare, båda från Hageby. Efter det mötet upplöstes logen i brist på ledare.

John Ruskin

IOGT-logen *John Ruskin* var Boxholmslogens namn. Den hade bildats tidigare - 1900 - och medlemmarna var här liksom i Ekeby mycket ceremoniella på sina möten. Alla förtroendevalda var regali-eprydda och mötena var mycket allvarliga. IOGT höll sina sammankomster i Folkets hus lilla sal. Det förekom aldrig någon dans eller något lättare program.

På 1930-talet hade logen en egen kaffestuga som låg vid Ljungstorp på vägen till Norra Kvisslehult. På onsdagar och lördagar var det kaffeservering för allmänheten med hembakat bröd. Detta kaffeställe var mycket populärt och omtyckt.

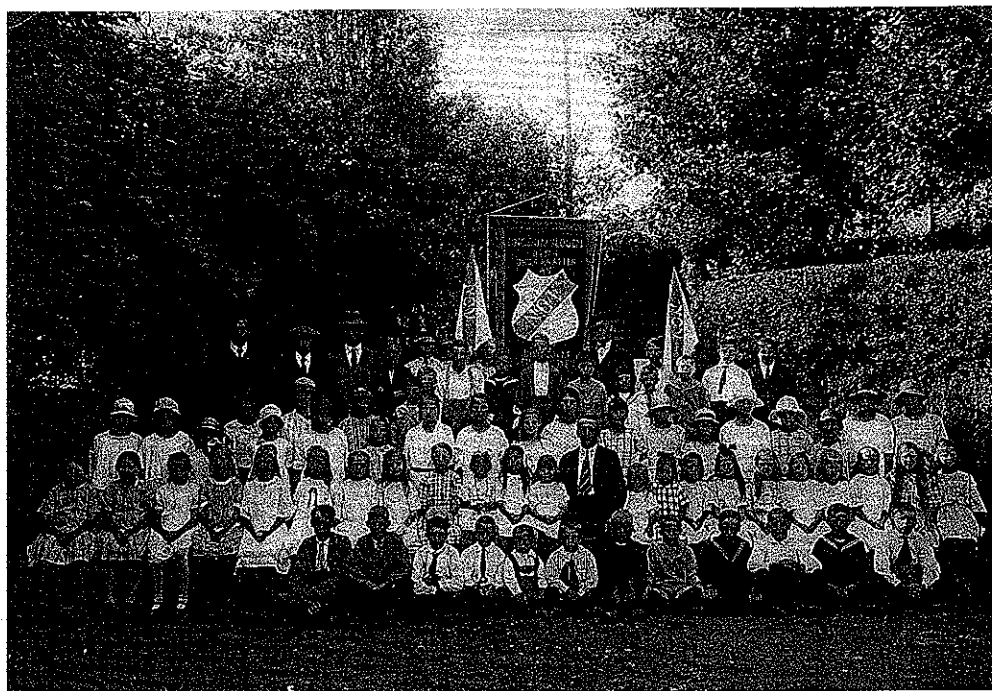
Verdandi (NOV)

Nyktterhetsrörelsen Verdandi, logen 508 *Engelbrekt*, bildades i Flemminge 1906. Rörelsens första ordförande hette Axel Goude. Det första protokollet från denna rörelse är daterat 4 november 1906. Protokollet från den 25 november samma år är det första där föreningens namn nämns: Logen 512 *Engelbrekt*. Varför de bytt nummer framkommer inte i protokollet.

Inom Verdandirörelsen tilltalade man varandra som *syster*, *bror* eller *kamrat*. Möten hölls en gång i veckan och familjefester anordnades ett par gånger om året. För att få en extra inkomst höll logen tidningsauktioner där medlemmarna fick betala några öre för varandras gamla tidningar.

Under rörelsens första år var medlemmarna relativt toleranta mot dem som begick löftesbrott, men 1907 började logen att stryka medlemmar som inte höll de nyktterhetslöften de givit. Det var de andra medlemmarna som angav dem som bröt mot reglerna. Antingen gjordes det under ett möte eller så skickade angivaren ett

*Nyktterhetsrörelsen
Verdandi 1920-talet
Fotot ägs av
Ingemar Carlsson*

anonymt brev. Under denna tid gick rörelsen mycket bra och man ansåg sig ha råd att förlora dem som inte alltid höll sig nyktra.

Närvaron minskade med tiden. Hade en medlem varit borta från tre möten i rad utsågs en kommitté som gick hem till personen i fråga. Fanns inte någon giltig ursäkt uteslöts han eller hon ur rörelsen.

De olika nyktterhetsföreningarna samarbetade mycket, och de bjöd ofta in varandra till olika möten och dylikt. År 1915 hölls en stor nyktterhetsdemonstration i Boxholm och Flemminge Verdandi blev inbjudna av Boxholms allmänna nyktterhetsförening. De marscherade genom samhället till Mjölharekullen, där en lärare från Motala vid namn Richard Jansson föreläste.

Inom Verdandirörelsen fanns det också en ungdomsförening. Verdandi var väldigt måna om ungdomen, och de ställde ofta upp med penninglån och andra saker.

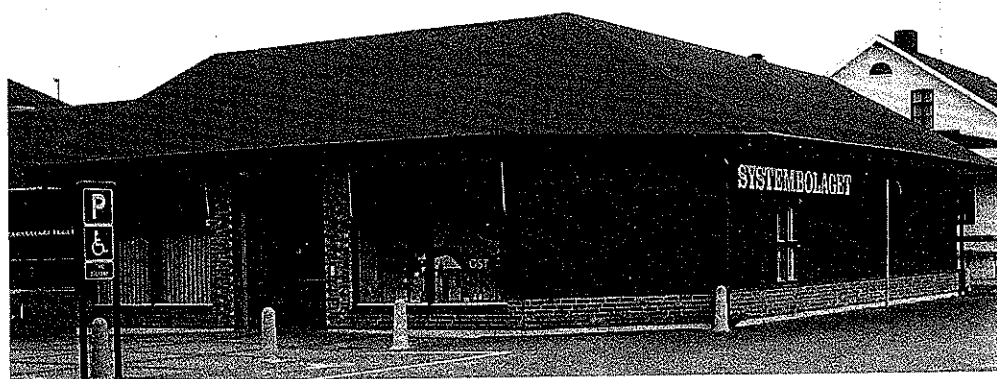
Verdandi är politiskt vänsterorienterad och har stark förankring i arbetarrörelsen. Det var under 1920 och 1930-talen NOV var som mest aktivt i Boxholm. Man höll då återkommande fester i parken. Logen hade även en egen teatergrupp som ofta medverkade vid olika politiska och fackliga arrangemang. Eldsjälar vid denna förenings storhetstid var Georg Stenkvis, Neon Boman, Ernst Kling med fru Hanna och Frans Pettersson.

Motorförarnas Helnykterhetsförbund

Motorförarnas helnykterhetsförbund (MHF) bildade sin lokalavdelning i Boxholm 1932. Den förste ordföranden var redaktör Peter Forsman. I slutet av 1940- och i början av 1950-talet hade föreningen 300 medlemmar. Senare har MHF successivt minskat och 1983 fanns bara 100 medlemmar kvar.

På 1950-talet, då privatbilismen slog igenom på allvar, rådde det stor aktivitet inom rörelsen. Man anordnade så kallade tillförlitlighetstävlingar tillsammans med Boxholms motorklubb. På dessa tävlingar brukade ungefär 30 fordon (både bilar och motorcyklar) delta och ett mycket eftertraktat vandringspris lockade många deltagare.

I dag finns MHF representerat i kommunen genom MHF Ungdom.

*Systembolaget
Boxholm 1999
Foto: Gunilla Sjökvist*

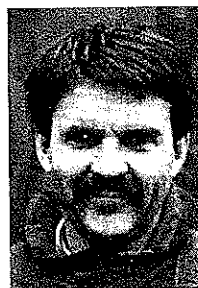
Systembolagsfrågan

Under många år har för- och nackdelarna med ett systembolag diskuterats. År 1975 bestämde den socialdemokratiska partikongressen att 92 orter så småningom skulle få systembolag. Bland dessa orter nämndes Boxholm och 1995 slogs portarna till Boxholms systembolag upp.

Arbetarrörelsens partier och folkliga rörelser

- av Mikael Palm -

Boxholms socialdemokratiska arbetarkommun bildades 1907 i byggmästare Anderssons lokal på Sandbackaområdet. Det var en skrivelse ifrån socialdemokratiska ungdomsklubben som uppmanade deltagarna att bilda en arbetarkommun. Ungdomsklubben var

Mikael Palm

entusiastisk efter ett möte man hade genomfört med agitatorn F. E. Elmgren. Efter mötets behandling av skrivelsen anmälde sig tre styck- en att bilda en arbetarkommun. Det tillsattes en interimsstyrelse bestående av följande personer: David Petersson, A. L. Björson , F. G. Ekholm, P. A. Österholm och Josef Skärstrand. Medlemsavgiften fast- ställdes till 50 öre i kvartalet. Arbetarkommunens första ordförande blev A. L. Björsson, smältsmed vid Flemminge bruk.

Boxholms vänstersocialistiska arbetarkommun bildades 1918 och i likhet med bildandet av den socialdemokratiska arbetarkommu- nen så var ungdomsförbundet det drivande för att bilda ett vän- stersocialistiskt alternativ. Det var det socialdemokratiska ung- domsförbundet som bröt med moderpartiet och sedermera bildade vänstersocialisterna. Till det nya partiet anslöt sig tolv personer som tidigare hade varit med i socialdemokraterna.

Samma år som arbetarkommunen bildades Metall avdelning 184 och avdelning 174 återupptogs vid Flemminge. Avdelning 174 i Flemminge hade tvingats att lägga ned sin verksamhet efter 16 månader i samband med att verkstadskonflikten 1905 utbröt och därmed följde ekonomiska svårigheter som skulle avhjälpas med en kontigenthöjning som blev för stor för medlemmarna.

Avdelning 184 valde följande till sin första styrelse: Ordförande F.O. Eriksson, kassör Fritiof Birath samt C.E. Vallkvist, A.L. Nyberg och Emil Boman. Vid andra järnbruk vaknade organisa- tionstanken vid 1900-talets början; att det dröjde till 1907 i Boxholm kan bero på de patriarkaliska förhållanden som rådde på bruket. Patronerna härskade som kungar vid bruken, styrde och ställde efter sina egna åsikter på både gott och ont, premierade och straffade enligt eget gottfinnande.

Boxholm hörde inte till de sämsta bruken i detta avseende. Här hade det ordnats förmåner för de anställda som egen skola, apo- tek,badhus, tvättstuga och annat. Allt detta plus förhållandevis goda förtjänster bidrog givetvis till att arbetarna förhöll sig lugna och inte kände några större behov av att bråka med patron. Mycket av det positiva som boxholmsarbetarna åtnjöt saknades i Flemminge, endast det hårda och tunga arbetet i smältugn och vals- verk var likartade. Bostäderna som bruksägarna tillhandahöll var ofta sämre vid Flemminge.

Förhållningsregler för Boxholms fackförening

Dessa regler antogs den 8 juni 1907

- § 1 Varje medlem bör iakttaga ett nyktert och städat uppförande, såväl vid våra möten som inom arbetslokalerna och på alla offentliga platser.
- § 2 Alla sårande eller kränkande uttalande mot i religiösa frågor olika tänkande bör på det sorgfälligast undvikas.
- § 3 All agitation under arbetet är förbjudet.
- § 4 Agitation för förening skall ske på ett humant och hyfsat sätt, icke pockande eller trugande, utan bör på övertygelsens väg framhållas det rätta och sanna.
- § 5 Vårt förehavande på våra möten får ej tillkännagivas för utomstående.
- § 6 Varje medlem bör noga iakttaga stadgarna.
- § 7 Den medlem, som bryter mot dessa stadgar, varnas av ordförande, och om varningen ej leder till efterrettelse, så hänvisas till § 8 mom. 4 i avdelningsstadgarna.

Den andra näringen som dominerande i Boxholm var träindustrin. Den fackliga historien inom träindustrin går inte lika långt tillbaka som inom järnindustrin. År 1917 bildades fackförening på snickerifabriken som sjätte gruppen inom avdelning 184 Järn och Metall. Det året bildades också fackförening på sågen som blev sjunde gruppen av avdelning 184 Järn och Metall. Initiativtagare var stabbläggaren Sigfrid Starborg. Till gruppordförande valdes Erik Lönn. Han flyttade från Boxholm redan 1919. De första som utsågs att förhandla med bolagsledningen var Sigfrid Starborg och Efraim Ekström. Det första avtalet i sågen upprättades i juni 1917 och var en ackordsprislista för sågning och brädgårdsarbete.

Den 1 april 1920 bildade sågarbetarna egen avdelning - avdelning 353 - av Svenska Sågverksindustriarbetarförbundet. Snickeriarbetarna tillhörde också denna avdelning. År 1926 gick ett antal skogsarbetare in i avdelning 353 och bildade en skogsarbetarsektion. År 1935 bildade skogsarbetarna en egen avdelning. Åren 1939 och 1940 byggdes snickerifabriken ut, och flera anställdes. Därmed ansåg snickerifabrikspersonalen att det var dags att bilda en egen

avdelning, Ernst Holmberg blev ordförande. Vid denna post satt han tills det ånyo var dags för en sammanslagning. Sågverksindustriarbetarförbundet och träindustriarbetarförbundet gick samman och bildade en ny avdelning, nummer 199. Till ordförande valdes Per Erik Lindgren.

På 1963 års kongress beslutades att bilda en storavdelning. Den 1 mars 1967 gick avdelning 199 upp i den nybildade storavdelningen 11 södra Östergötland med en avdelning som har sin tyngdpunkt i Tranås.

Detta var en kort beskrivning om den fackliga historien inom träindustrin. Hur har då arbetet för bättre arbetsförhållanden och löner bedrivits på sågen och snickerifabriken?

Trä 100-års jubileumsskrift beskriver det som att det inte har varit så många öppna konflikter om lönen. Den enda riktiga konflikten var strejken 1932, som på ett bra sätt beskriver hur tillbakapressade arbetarna var, då bolaget begärde en lönereducering på 15 till 20 procent. Detta kan jämföras med dagens konflikter på arbetsmarknaden då det brukade gälla storleken på lönepåslagen och reallöneökningar.

Arbetarna på sågen och snickerifabriken krävde oförändrade avtal. Den 10 mars var konflikten ett faktum. Efter sju veckors strejk och ingripande av statlig förlikningsman slutade det med en lönereducering på ungefär sex procent. Resultatet kan kanske anses som magert, men genomsnittligt inom förbundets område slutade lokaluppgörelserna med en lönereducering på nio procent.

Det stod under 1908 klart att arbetsgivarna samlade sig till en stor offensiv mot fackföreningsrörelsen för att säkerställa sin maktposition i samhället. Inom flera fack uppstod öppna konflikter, arbetsgivarna importerade strejkbrytare. Under 1909 fortsatte arbetsgivarna striden, men motståndet från fackföreningarnas sida växte också i styrka. Situationen var sådan att omkring 2 500 arbetare hade gått i strejk, medan 12 700 arbetare var avstängda från sina arbetsplatser genom lockouter. Det stod klart att det inte hade gått att skapa "det livligt efterträdade lugnet på arbetets fält". Tiden var nu inne för Svenska Arbetsgivarföreningen att gripa in mot konflikthanledningen "En öppen strid i syfte att vinna enhetlig uppgörelse". Detta ansågs bättre än ändlösa småstrider. År 1909 kallas i arbetarkretsar för stor-

strejkens år. Det kan lätt skapa uppfattningen att denna storstrid på arbetsmarknaden i första hand var en strid som tillkommit genom att fackföreningsrörelsen gått till anfall för att skapa ett bra förhandlingsläge. Så var det inte: Storstriden var i lika hög grad en arbetsgivarernas sak, och det var också arbetsgivarna som drog igång den. Fackföreningarna förde under hela upptakten före striden en defensiv försvarspolitik.

Svenska arbetsgivarföreningen proklamerade en storlockout, som kom att omfatta 163 000 arbetare och Landsorganisationen - LO - hade inget annat att göra än att svara med storstrejk. Antalet i konflikten indragna arbetare ökade till omkring 300 000. Ingen av parterna trodde att kraftmätningen skulle bli så långvarig som den blev. För järnbrukens del varade den från början av augusti till mitten av november, då den helt enkelt rann ut i sanden utan att någon av parterna förlorat. Den fackliga arbetarrörelsen kunde alltså fira triumfen att den kunde gå oslagen ur denna väldiga kraftmätning. I Boxholm finns under denna tid liksom på många andra järnbruk många oorganiserade arbetare. Dessa hölls om ryggen av företagsledningen. Vid stridens slut skulle de oorganiserade gynnas av företaget - före de organiserade och speciellt före de fackliga aktiva.

Boxholms arbetarkommun stod inte helt oberörd av strejksituationen. Den gjorde försök att hjälpa facken med protestmöten mot arbetsgivarmakten. Strejken satte också sina spår på arbetarkommunens kassa, då medlemsavgifter uteblev från de strejkande eller lockoutade. De hade den egna ekonomin att ta hänsyn till i första hand.

Efter ett envist arbete från arbetarkommunens sida lyckades man 1914 få de borgerligt styrda kommunal- och kyrkostämmorna att förlägga möten på dagar och tider som arbetarna kunde medverka på. Därmed lyckades det för arbetarna att bli representerade i olika nämnder och styrelser. Dessa avslöjade vid en granskning av valängden att sju personer som inte skulle haft rösträtt var med i valängden. Arbetarrepresentanterna fick en stor betydelse även i fattigvårdsstyrelsen och skolrådet. Vid riksdagsmannavalet lyckades socialdemokraterna att ta ett mandat. Det blev Josef Eriksson som blev vald. Detta år beslutades också att återuppta första maj-demonstrationen som inte hade förekommit de senaste åren. År 1915 var svårt

för arbetarkommunen, som hade ekonomiska svårigheter. Kassa-behållningen det året var nio kronor och fem öre.

Vänstersocialisterna skrev brev till arbetarkommunen om valsamverkan i fullmäktigevalet 1919. Samma år ersattes de gamla stämorna med val till fullmäktige. Efter en ingående diskussion på arbetarkommunens möte gick man med på valsamverkan med vänstersocialisterna. Den nya partibeteckningen blev arbetarepartiet. I landstingsvalet ställde socialdemokraterna upp med egen lista eftersom det var fler kommuner som samarbetade i en gemensam valkrets. Det behövdes två listor till fullmäktigevalet - en för Ekeby och en för Åsbo - eftersom någon sammanslagning till Boxholm ännu inte hade kommit till stånd. Valresultatet visade en stor framgång för arbetarpartiet: åtta mandat i Ekeby och tio i Åsbo. Samma år diskuterades att bilda arbetarkommuner i Malexander och Strålsnäs.

År 1920 bildades en lantarbetarfackförening i Boxholm. Samma år bildades en arbetarkommun i Malexander med ett medlemsantal på 27 personer. De förestående kommunalvalen befarades gå dåligt för socialdemokraterna. Med anledning därav föreslogs på ett kommunmöte att försöka få till stånd en samlingslista. Pessimism och misräkning från riksdagsvalet gjorde sig gällande, men de flesta var av meningen att man skulle gå till val med den egna partibeteckningen Arbetarpartiet. Valet utföll så att högern och liberalerna fick 265 röster, arbetarepartiet 156 och vänstersocialisterna 76 röster. Borgarna tog sex mandat, arbetarepartiet fyra mandat och vänstersocialisterna två mandat i Ekeby. I Åsbo tog borgarna 56 röster och fyra mandat, arbetarepartiet 107 röster och sex mandat och vänstersocialisterna 24 röster och ett mandat. Från socialdemokratiskt håll beklagades att många arbetarväljare av liknöjdhet inte deltog i valet.

Den 3 januari 1924 bildades Boxholms socialdemokratiska kvinno-klubb på ett möte där Agnes Söderkvist talade.

Den 5 januari samma år bildades även en socialdemokratisk ungdomsklubb. Förarbetet för att bilda en ungdomsklubb hade gjorts av Helge Mård, som genom en intensiv aktion bland ungdomar kunnat få 40 kontakter. Att kunna få med så många redan från starten var en prestation vid denna tid i det av kommunisterna så starkt påverkade Boxholm. Klubben utvecklades sedan till en

livaktig och stark organisation. År 1925 bildades Strålsnäs arbetarkommun som en sektion av Boxholms arbetarkommun. Det var Boxholms arbetarkommun som skulle godkänna och fastställa normer för dess arbete. Sektionen i Strålsnäs meddelade genom protokollsutdrag att de beslutat att från och med den 1 januari 1927 bilda självständig arbetarkommun, varvid mötet förklarade sig ingenting ha att invända. Detta år ville C.A. Lindvall till protokollet uttala önskvärdhet att till föredragshållare kalla en ren socialdemokrat "och ej som förra året en före detta bolsjevik". F.O. Eriksson meddelade att han lyckats få löfte av partiordförande Per-Albin Hansson att komma till Boxholm den 19 augusti och hålla föredrag.

Under trettioåret diskuterades arbetslöshetspolitiken intensivt både bland socialdemokraterna och kommunisterna. Kritiken från kommunisterna var hård emot den rådande arbetslöshetspolitiken. Boxholms AB meddelade att cirka 460 man inom kort måste permitteras om inte kraftfrågan löstes. Generaldirektör Malm på statens kraftverk meddelade att de inte kunde leverera kraft till Boxholm. Den 21 oktober 1933 stannade industrierna helt. Förhandlingar fördes med landshövding Tiseliussom lämnat värdefull hjälp att komma tillrätta med förhållandena. Nedtappning av Sommen under laglig minigräns hade framstått som enda möjlighet.

Den nya ledningen på bruket tog snart itu med att bygga en ångkraftcentral för framställning av elektrisk kraft. Så snart denna stod klar i början av november 1934 kunde bruket köras i gång för fullt.

År 1958 firades arbetarkommunens femtioårsjubileum i Folkets hus. Högtidstalet hölls av Tage Erlander, som även förrättade invigningen av arbetarkommunens nya fana.

År 1963 startades på socialdemokratiskt initiativ en försöksverksamhet med lekskola och dagis i Boxholm. Detta diskuterades sedermera på ett arbetarkommunmöte där en manlig talare beklagade de små barnen som inte fick vara hemma hos sin mamma. En lång och livlig debatt följde med inlägg både för och emot daghem.

År 1966 hölls ett SSU-möte med temat "Vår syn på gubbvöldet i kommun". En del av mötesdeltagarna såg mycket allvarligt på detta, medan andra ansåg att det inte var så oroväckande. När det gäller miljöfrågorna diskuterades filmen *Front mot miljöförstörelsen* på ett arbetarkommunmöte 1968.

Kommunreformen 1970-1971 fick direkta återverkningar på arbetarkommunens organisation. En Boxholms SAP-krets bildas, och anslutna dit blev Boxholms, Malexanders, Ekebys och Strålsnäs arbetarkommuner samt en representant för den då redan nedlagda Rinna Arbetarkommun.

År 1987 firade arbetarkommunen 80-årsjubileum. Sex av arbetarkommunens gamla kämpar fick Brantingplakett. Dessa sex var Gillis Augustsson, Carl Mård, Harry Ringman, Roland Blomgren, samt Jörgen och Margit Birath.

Förhållandena vid bruket

Arbetsfamiljen

Arbetsfamiljen bestod av far och mor samt ofta en barnskara av åtta till tio stycken. Från sekelskiftet och trettio år framåt var det inte ovanligt med så många barn.

Familjeförhållandena var mycket patriarkaliska: Faderns ord var lag. Barnen fanns, men fick inte höras. Husfadern sov och åt på bestämda tider, och då fick han inte störas. Husaga tillhörde vanligheterna. Ett kok stryk skadade inte, tyckte man. Modern skötte sina sysslor och teg stilla. Hon försökte att hålla barnen från husknuten när fadern skulle sova mellan skiften. Det var inget ovanligt att modern var starkt religiös, medan fadern, på sin korta fritid, söp sig full och råkade i slagsmål. Barnen gick i skolan, men vid varje lov och annan fritid var de tvungna att bidra till familjens försörjning. Barnarbete förekom under det tidiga 1900-talet - i synnerhet i spikfabriken.

Arbetsbostäderna

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet byggdes många arbetsbostäder. Lägenheterna bestod av ett rum och kök. I köket fanns vedlår, järnspis och diskvrå. En fällbänk kunde förekomma, som när den dragits ut blev två sovplatser. Då den inte tjänstgjorde som säng sköts den ihop och användes som bord. Vidare fanns en soffa. Barnen låg ofta "skavfötters" när de var mindre. I sängarna låg bolstrar fyllda med halm och i dessa frodades ohyra.

Utanför Långholmen 1913 Fotot ägs av Gösta Landelius

Gamla Bredgård

*Fotot ägs av
Metall avd 184*

Skogsholmen

*Fotot ägs av
Ingemar Carlsson*

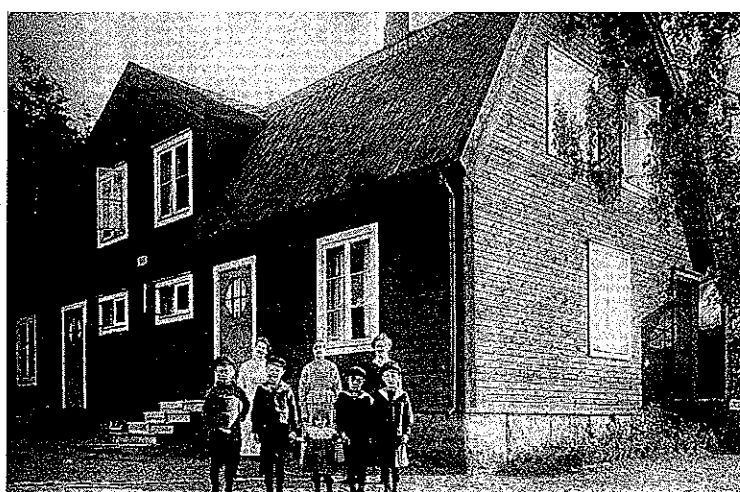
*Övre Vivåsen 1910
Fotot ägs av
Metall avd 184*

*Bergholmen 1914
Foto ägs av
Metalls avd 184*

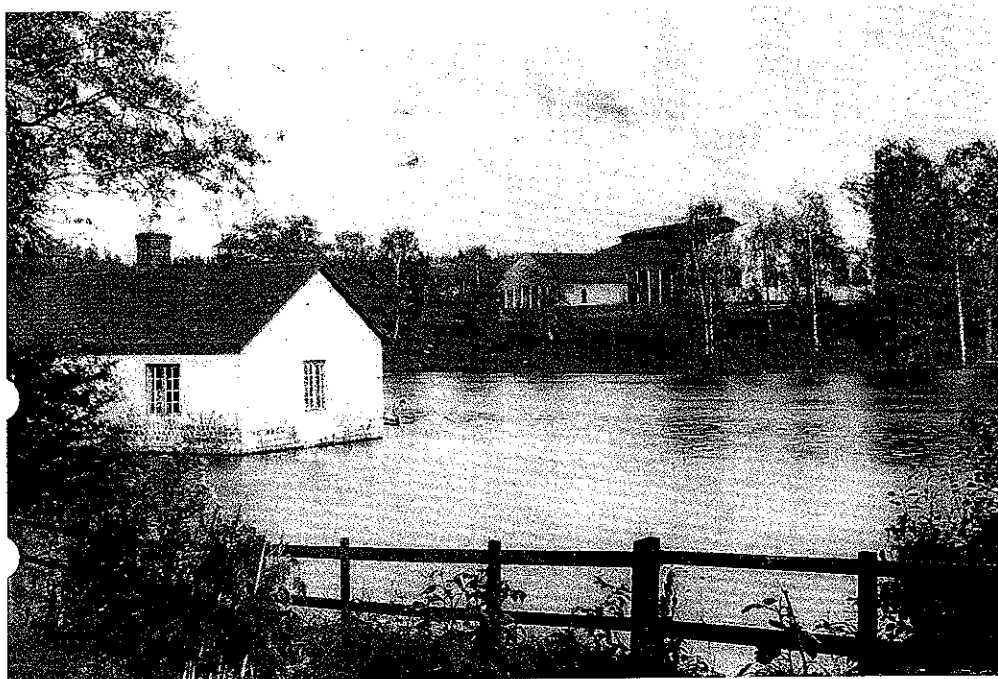
*Martinbostäderna ca 1921
Barnen: Folke Engdal, Torsten
Stålhandske, Lilly Johansson
och Hans Andersson
Kvinnorna: Hulda Stålhandske,
Elia Johansson
och Milda Andersson
Fotot ägs av Barbro Stålhandske Nilsson*

Loppor, löss och vägglöss hörde till vardagen. Husmodern hade speciella verktyg och behandlingsmedel för att motverka de objudna gästerna.

Vidare fanns i bostaden en säng för far och mor, en chiffonjé, en klocka, ett bord och några stolar. Naturbehoven gjordes ute på torrassen. Dessa låg en bit ifrån bostadshusen och var byggda för flera personer så att köbildning kunde undvikas. Blev naturbehoven för akuta om nätterna användes pottor. Pottorna förvarades på dagarna i speciella pottskåp.

De stora vindarna användes till förvaring av kläder, men även som matförråd och ibland som sovplats på somrarna. Vedbodar och jordkällare låg bakom husen. Vattnet fick bäras in i köket från en pump ute på gården. Vid slutet av 1800-talet uppfördes ett vattenledningsnät. Syftet med nätet var främst att klara brandskyddet, och det kom att omfatta stora delar av bruksområdet. För uppvärmningen av bostäderna höll bolaget med ved.

*Tvättstugan vid
Svartån i Flemminge
Fotot ägs av Bruksmuseet*

Tvätten

Tvättkorgarna fylldes snart, då familjerna var stora. Kvinnorna och de äldre döttrarna fick slita ont vid vattendragen. Vintrarna var värst. I Flemminge fanns en tvättstuga alldeles vid Svartåns kant. Här klappade kvinnorna byk. På vintern fick de hugga upp ett hål i isen

Tvättbestyr
Fotot ägs av Lena Åborg

och bära in vattnet i tvättstugan, för att sedan värma upp det i ett byckar. När lakanen var tvättade bars de ut till vaken för sköljning. Det var kallt och dessutom halt på den smala spången ut till vaken. Under vintern torkades all tvätt på vinden. Mattorna däremot skurades på somrarna för att sedan torkas i solen. Bykhuset nyttjades av dem som bodde i Flemminge, Vivåsen samt Bygget. Det gällde att hålla sams om utrymmet.

År 1940 stod tvättstugan vid Svartån intill bron vid nuvarande medumvalsverket klar. Den ansågs toppmodern och drevs av bruket med anställd personal. Kvinnorna kunde nu tvätta inomhus och få tvätten torr och manglad. Men en stor nackdel var att kvinnorna fick frakta sin tvätt till tvättstugan antingen på cykel eller dragkärra.

Det sociala livet kring arbetarbostäderna

Kring bostäderna var livet både brokigt och livligt. Grannsämjan var för det mesta god. Kvinnorna hjälptes åt att hålla reda på barnaskarorna medan männen, när de var fria, sökte sig till varandra vid något lugnt ställe där de spelade kort eller delade på en liter och utbytte åsikter om fotboll och fiske. Kvinnorna ägnade sig åt symöten och bytte mat- och kakrecept med varandra. Inom arbetarklassen var förhållandena likvärdiga, och man hjälptes åt så

"Bagarstugan" mellan Långholmen och Folkets hus. Här kunde kvinnorna baka sitt bröd.

*Från vänster:
Elin Karlsson (Flygare),
Stina Karlsson, Lina
Strid och Gerda
Karlsson*

Fotot ägs av Börje Birath

gott man kunde. Penningbristen var konstant och bekymren kunde delas med grannen. Ingen kände sig förmer än den andre. Lyhördheten mellan lägenheterna gjorde att man inte kunde ha några hemligheter för varandra.

Kaffepaus

Fotot ägs av Gunilla Sjökvist

Utanför Långholmen

Fotot ägs av Sven Nordqvist

Kaffe var en gudabenådad dryck, och det dracks med andakt på fat. På somrarna satt de äldre i syrenbersån och drack sitt kaffe på bit. Kanske någon tog fram dragspelet eller fanns det någon med berättartalang som trollband både vuxna och barn med berättelser om tomtar och troll eller sanna historier om Skogs-Sara och Hönsa-Lotta. Många historier gick också om Johan Stockhaus - smältsmeden vid Flemminge som var otroligt stark.

Stockhaus

Fotot ägs av Bruksmuseet

Med folkrörelserna började föreningslivet att blomstra vid och omkring bruket. Arbetsförhållandena var inte längre någon naturens ordning, utan något som kunde förändras - om man hjälptes åt och stod på sig. Det var ingen slump att fackföreningarna bildades. Arbetsgivaren eller brukspatron var enväldshärskare. Arbetarna måste ha patrons medgivande: utan godkännande kunde till exempel giftermål inte bli av.

Fritid

Under det tidiga 1900-talet bildades en blåsorkester i Boxholm. En duktig smed och musiker, Axel Söderström, bildade orkestern. Den levde kvar till slutet av 1920-talet under namnet Freja. Som kuriosas kan nämnas att Axel skrev noter på sin arbetstid.

Orkestern Freja
Fotot ägs av
Sven Nordqvist

Sångarbröderna i Boxholm startade i maj 1908 och är ännu aktiv. Manskören är därmed Östergötlands äldsta. Förr var det vanligt att far och son sjöng tillsammans. För att nämna några exempel: Hans Hansson med sonen Hans Junior, Uno Flink med sonen Nore och Jonas Fristedt tillsammans med sin son Olle.

Barnen lekte mest utomhus, eftersom de trånga lägenheterna inte tillät inomhuslekar. Leken bestod mest av olika tävlingar och naturligtvis fotboll när det gällde pojkarna. Flickorna hoppade hage och kastade boll. Fanns det dockor så lekte de säkert med dem. Intresset för gymnastik bland flickorna var också stort. Nu tilläts förstås inte lek obehindrat, eftersom barnen var tvungna att hjälpa till i hemmet först och främst. Skolan tog också sin tid från lek och glam.

*Barn från Flemminge 1920-talet
Fotot ägs av Ann-Marie Flink*

*Flemmingeflickor med skridskor 1930-talet
Fotot ägs av Ann-Marie Flink*

Ungdomarna var intresserade av dans. I Flemmingehagen byggde de en dansbana där de lärde sig de första stapplande dansstegen. Även *Röstavägen* ovanför Flemminge skola fick tjänstgöra som dansbana. Den kollektiva sammanhållningen var mycket viktig och därför var det inte svårt att anordna olika jippon som exempelvis dansaftnar och maskeradbaler. Att klä ut sig var spännande. Många av dessa nöjesarrangemang stod nykterhetslogen NOV Unga Krafter för. På vintern åkte man på skidor som var hemmagjorda. Att åka skridskor, som bestod av ett par skenor fastspända om foten med en läderrem, var ett uppskattat nöje. Barnen tog stora risker när de åkte skridskor på Svartån, som alltid haft förrädisk is. Sparkstöttingar användes både till lek och fortskaffningsmedel. På somrarna badade man i Sjögarpssjön, men även Svartån - främst kvarndammen - fick tjänstgöra som badplats. Barnen lärde sig simma på egen hand. De äldre lärde de yngre - att någon vuxen brydde sig var inte så vanligt.

Hälsovård och hygien

Arbetarklassen var mycket påpassad och brukspatron såg allt - på gott och ont. Men det sociala skyddsnätet fungerade i stort sett bra. Redan 1871 uppfördes en läkarbostad och provinsialläkardistriktet Boxholm inrättades. Läkarbostaden var belägen i Ådala som ligger i Flemminge.

*Gamla apoteket
Fotot ägs av Ekeby
hembygdsförening*

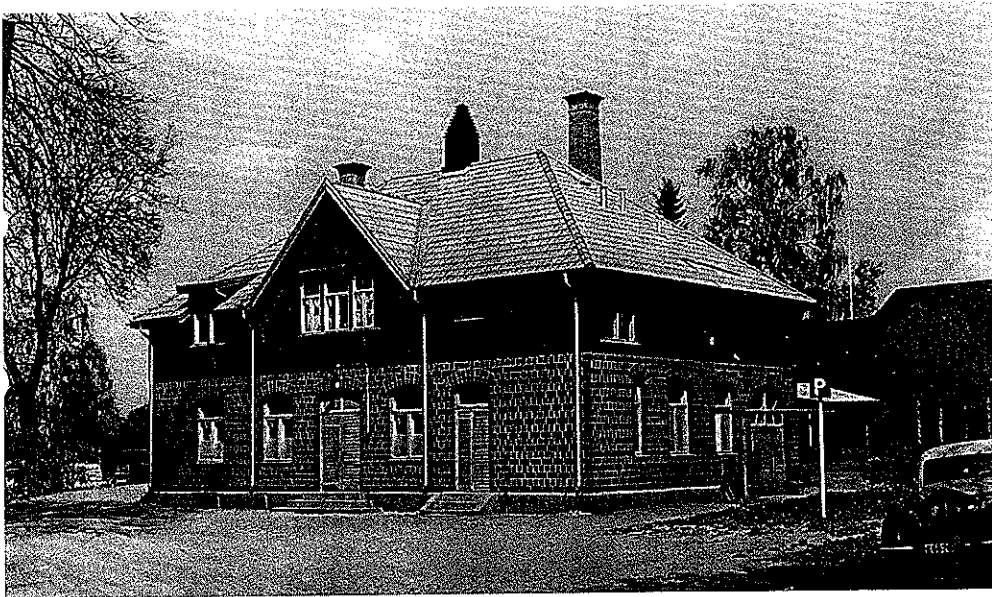

Fri medicin från ortens apotek infördes 1874. Arbetarna och dess familjemedlemmar samt tjänstemän vid bruket fick tillgodogöra sig denna förmån. En sjuksköterska anställdes 1894, efter att en "skyddsförening" några år tidigare hade bildats. Denna skyddsförening anordnade symöten och sålde sina alster och på så sätt fick de kontanta medel till att anställa en sjuksköterska. Fri bostad stod Boxholms AB för. Föreningen upplöstes 1907, och därefter betalade bolaget alla kostnader. Vid Höga Rösten uppförde Boxholms AB ett epidemisjukhus - nuvarande Ekebergs Vårdshus - omkring 1893. Anledningen var att Sverige hotades av en koleraepidemi samt andra smittosamma sjukdomar. Där fanns plats för åtta patienter.

*Sjukvårdsbiträdet Edith Ögnelooh
och syster Olga på epidemisjuk-
huset i Boxholm under 1910- och
1920-talet
Fotot ägs av Birgitta Ögnelooh*

För att bereda arbetarna och deras familjer möjligheter att sköta sin hygien bättre, uppfördes ett varmbadhus 1901. Badhuset nyttjades flitigt de första decennierna. Enligt ett uttalande från dåvarande provinsialläkaren var de sanitära kraven väl tillgodosedda. Bland de anordningar som fordrade hygien kan nämnas saluhallen och slakthuset. Hälsovårdsstadgan för rikets städer från 1905 tillämpades också inom bruksområdet.

Varmbadhuset
Fotot ägs av Bruksmuseet

Men trots allt detta var förhållandena, om vi jämför med i dag, mycket undermåliga. Barnafödslar skedde i hemmen, och många spädbarn dog. Även mödrarna avled i allt för tidig ålder på grund av barnsängsfeber. Bristen på mat samt hårt arbete gjorde att motståndskraften inte var vad den borde. I många familjer fick mor och barn stå tillbaka för att familjeförsörjaren i första hand skulle få äta sig mätt. Dog fadern fick man byta bostad. Inom bruksområdet fanns ett fåtal änkebostäder som bestod av ett rum med järnspis - så kallade *järnspiselrum*.

Barnens kläder var hemsydda och fick ärvas i flera omgångar. Att kläderna var lappade och lagade var det ingen som fäste sig vid. Alla såg likadana ut. Men vid festliga tillfällen fanns det bättre kläder att plocka fram. Dessa persedlar vårdades ömt och barnen var mycket stolta när de fick klä sig fint och de flesta höll sig mycket lugna vid sådana tillfällen. Skor - tjocka snörkängor - hade man bara på vintern. Sommartid gick man barfota eller med hemmagjorda trätofflor.

Presenter vid födelsedagar hörde till sällsyntheterna. Fick barnen något så var det gemensamhetspresenter, till exempel en spark eller en kälke. Fanns det en cykel i familjen så användes den av alla. Leksaker tillverkades oftast i hemmen. Dockor syddes av modern eller någon äldre syster.

Sjuk-kassa

En sjuk- och begravningskassa för arbetarna vid bruket bildades 1880. Boxholms AB anslog ett belopp som grundplåt och dessutom förband de sig att lämna ett årligt bidrag. Kassan fick allmän anslutning och sköttes mönstergillt.

Primitiv ATP

För att sörja för arbetarnas ålderdom träffade bolaget 1884 en överenskommelse med dem om att en del av deras lön skulle sättas in på ett konto i Göstrings sparbank. Beroende av ålder och arbetsförtjänst drogs obligatoriskt mellan sex och femton procent av lönen.

Motböckerna förvarades av bolaget i brukskontoret och insatta medel fick inte utan disponentens tillstånd tas ut utom vid dödsfall eller avgång ur bolagets tjänst. Däremot fick arbetarna vid fyllda 55 år ta ut en tiondel varje år. Det här var en något primitiv och förenklad föregångare till dagens obligatoriska tilläggs-pension.

Det stora flertalet arbetare uppskattade denna form av tvångssparande, som under de cirka 25 år det fanns, gav dem ett gott bidrag på ålderdomen. De yngre motsatte sig detta och 1918 upphörde sparandet efter att under ett antal år ha varit frivilligt.

Skrock och övertro i smedernas värld

Vid de gamla bruken fanns det förr många smeder och Boxholm var inget undantag. Smederna vandrade mycket mellan de olika bruken och på så sätt förde de många legender och skrönor vidare. De var nämligen mycket skrockfulla och hade en stark tro på det övernaturliga. Det fanns alltid någon övernaturlig förklaring till allt som hände. Smedskrocken föddes ur de bygdevidskepelser som fanns på de många orterna där smedjorna anlades.

Tomten blev ett pedagogiskt hjälpmedel för smederna. Smeden skrämde helt enkelt drängar, övriga hjälpredor och även familjen

Smeder
Fotot ägs av H Sällberg

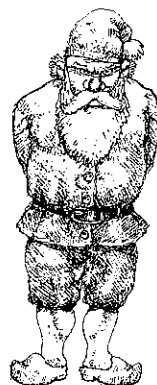
med tomten. Men vi ska inte tvivla på att också smeden själv trodde på honom. Det tunga arbetet i kombination med sömnbrist samt kanske en stor konsumtion av brännvin gjorde att smederna ibland såg i syne.

Mycket skrymt och övernaturliga väsen av allehanda slag förekom i smedernas sinnevärld. De var helt enkelt en del av vardagen. Förutom tomten trodde de på rået. Rået var en kvinna som kunde locka människor i fördärvet. Näcken var ett annat väsen som uppträdde i hjulbäcken invid smedjan. Andra namn på näcken var *Forsgubben*, *Dragdockan* eller *Strömkarlen*.

Även varsel trodde man på. Smeden kunde i sin ensamhet i smedjan se oförklarliga ting. För att citera ur *Hammarkrock* och *Järnbrukssägner*:

"Nog varslades det ibland, svärfar min var ensam en natt i smedjan å han hade låst dörren. Men så kom en röd hund å gick över smedgolvet. Hal ätter brann smedjan ner."

Smeden behövde tur i arbetet, och mycket spelade in om han skulle få en bra smälta eller inte. Misstänkte smeden tomten eller näcken för anslag mot hans tur, kunde han slänga en slant i sumpen eller smita utanför smedjedörren och kasta litet salt över vänstra axeln ner i ån och sedan gå in, utan att se sig om. Då hade smeden "betalt för sig" och turen skulle komma igen.

Ett medel som utnyttjades flitigt för att få tur i smedjan var att lägga *folkben* eller *dödmull* under härden. Denna föreställning är ganska egendomlig, då det vanliga enligt folktron är att *döben* förstör tur och framgång. Enligt folktron var smederna dessutom själva trollkunniga.

Man skulle alltid hälsa när man kom in i smedjan. Det hälsades på morgonen och när man gick på kvällen. Detta var bra och förde lycka med sig. Seden att hälsa då man kom till smedjan och bruket och att pedantiskt hålla ordning på sina verktyg hörde ihop med tron på övernaturliga väsen.

Det var viktigt att man höll sig väl med tomten. Ordning och reda skulle man ha, flitig och skötsam skulle man vara. Bar man sig illa åt hämnades tomten. För att stå på god fot med honom, brukade smederna ställa ut gröt på julafton. Tomten kunde också uppträda i skepnad av en råtta. Därför ansågs det olyckligt att slå ihjäl en råtta, trots att de skattade smedens matsäck.

En dräng på ett svenskt järnbruk, som trots den allmänna tron inte brydde sig utan höll efter råttorna, dog en våldsamt död när han som nybliven hopslagare drabbades av tången. Den döde placerades i likboden där råttorna tilltygade honom något förskräckligt, enligt *Hammarskrock och järnbrukssägner*.

Vad nu all denna övertro berodde på, så har den i alla fall satt oförglömliga spår hos senare generationer smedsläkter. Fantasin skenar ibland iväg, och sanna eller osanna skrämmor lever fortfarande kvar i minnet - i bruksbefolkningens kulturarv.

Jordbruket

Mellan 1870 till 1920 sjönk antalet människor som jobbade inom jordbruket från 70 till 40%. Det blev färre torpare och backstugusittare, och kvinnorna började söka sig till fabrikerna i städerna. Dåtidens bondgårdar var, sett med våra ögon, småbruk med låg produktivitet och dålig lönsamhet. Trots detta ökade produktionen kraftigt i början av seklet på grund av utökad areal och tekniska framsteg. Mer odlingsbar mark hade man fått genom att våtmarker dikats ur, skogsmark odlats upp och sjöar - som till exempel *Sättertorpssjön* och *Norra Ledsjön* - sänkts. Vid sekelskiftet var Sveriges och boxholmsbygdens åkerareal som allra störst. Allt för att kunna mätta befolkningen.